

Podborský, Vladimír

## Antropomorfní plastika

In: Podborský, Vladimír. *Těšetice-Kyjovice. 2, Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou*. Vyd. 1. V Brně: Universita J.E. Purkyně, c1985, pp. 63-121

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122170>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

## 5. ANTROPOMORFNÍ PLASTIKA

Plastické antropomorfní motivy se vyskytují na Moravě již od staršího neolitu (F. VILDOMEČ 1932; SKUTIL 1939, 114; ONDRUŠ 1965; TICHÝ 1958; 1971; MAREŠOVÁ 1971, 57, 62n). V době keramiky vypíchané ustoupí do pozadí,<sup>1</sup> ale s plnou vitalitou se znovu objeví spolu s keramikou malovanou.

Antropomorfní plastiku je nutno rozdělit do 2 základních kategorií:

1. kategorie volné (samostatné) plastiky a
2. kategorie aplikované plastiky.

Aplikovanou antropomorfní plastiku je nutno třídit dále na antropomorfní nádoby a ostatní antropomorfní motivy. Antropomorfní nádoby lze ještě dále podrozdělit (srov. níže); v tomto základním pojetí je lidská figurální plastika sledována také v souhrnném statistickém přehledu (č. 2).

V prostředí MMK se, podobně jako v celém lengyelském okruhu, neujala figurální malba na keramice, která existuje — i když ne masově — v jiných oblastech, např. v tripylské kultuře (CEHAK 1931, 224n; RYBAKOV 1965). Z MMK je znám jediný malovaný figurální motiv (SKUTIL 1940, tab. 42 : 8); exemplář není navíc dnes identifikovatelný. Z našeho tématu tedy předem odpadá ikonografický moment studia. V rámci použitého třídění by případná figurální malba náležela do skupiny nádob s antropomorfním dekorem, podobně jako lidské motivy provedené na keramice vhloubenou či reliéfní technikou.

Nejvýznamnější kategorií antropomorfní plastiky je volná plastika. Té budu věnovat také nejvíce pozornosti.

---

<sup>1</sup> Z prostředí moravské vypíchané keramiky neznám žádný doložený případ výskytu figurální plastiky. Z Popůvek, okr. Brno-venkov, je uváděna jáma s vypíchanou keramikou, v níž se údajně našlo 1 torzo lidské plastiky (MAREŠOVÁ 1965, II, 100). Nález je však nekontrolovatelný a jeho hodnověrnost se mi nepodařilo ověřit.



Obr. 20. Těšetice-Kyjovice, obj. 1 — Obr. 21. Těšetice-Kyjovice, obj. 61.

## 5.1. SAMOSTATNÁ ANTROPOMORFNÍ PLASTIKA

V práci je evidováno celkem 1323 kusů volné lidské plastiky lidu s MMK, přístupných dokumentaci, nebo spolehlivě literárně podchycených. Stupeň dochovalosti jednotlivých exemplářů tohoto souboru je ovšem různý: Pouze 13 figur, tj. 0,98 ‰, je úplných, 8 exemplářů téměř úplných a 33 kusů je kresebně více méně rekonstruovatelných. Celkem tvoří tyto tři uvedené podskupiny celistvých figur 4,08 ‰ z celého souboru. Ostatní materiál je fragmentární. Tento stav ovšem není ničím zvláštním. Silná zlomkovitost plastiky je konstatována i v řadě jiných regionů.

Zastoupení základních částí figur lidu s MMK podle četnosti je následující:

nohy a jejich části . . . . .	324 kusů, tj. 24,49 ‰
hýždě a jejich části . . . . .	319 kusů, tj. 24,12 ‰
hrudi a jejich části . . . . .	208 kusů, tj. 15,72 ‰
hlavy a jejich části . . . . .	206 kusů, tj. 15,57 ‰
paže (vč. pahýlů) a jejich části . . . . .	113 kusů, tj. 8,54 ‰
jiné zlomky . . . . .	99 kusů, tj. 7,48 ‰

Lidskou plastiku je třeba třídit podle určitých hledisek; ta nejsou dosud sjednocena; jejich výčet podal již S. N. BIBIKOV (1953, 205): uvedl hledisko sexuální, stylové, technologické, velikostní, typologické a výzdobné. Pro moravský inventář je nejvhodnější hledisko typologické. Sošky lidu s MMK je třeba nejprve rozdělit na stojící a sedící. Sedících je evidováno celkem 31 pozitivně prokázaných kusů, což činí 2,34 ‰.<sup>2</sup> Převážnou část souboru tvoří tedy figury stojící. Pro jejich roztržení je nejvhodnější komplex typologicko-morfologických znaků, především vzhled jejich paží. Tvar paží je považován za kritérium 1. řádu (F. VILDO-MEC 1950; PODBORSKÝ 1983b), tvar hlavy, hýždí, nohou, vyznačení

<sup>2</sup> Procentuální vyjádření poměru sedících a stojících sošek nemusí být objektivní: ne vždy je torzo potenciálně sedící figury odlišitelné od terakoty stojící.

obličej, účesu apod. jsou kritéria vedlejší. Podle tvaru paží lze rozlišit tyto základní typy lidské plastiky MMK:

1. střelický typ (sošky s vodorovnými pahýly paží)
2. maloměrický typ (sošky se šikmo vzhůru orientovanými pahýly paží)
3. mašůvecký typ (sošky s celistvými pažemi před tělem)
4. štěpánovický typ (sošky se vztyčenými pažemi)
5. kramolínský typ (hranolovité sošky bez speciálně vyznačených paží nebo s pažemi v různé poloze).

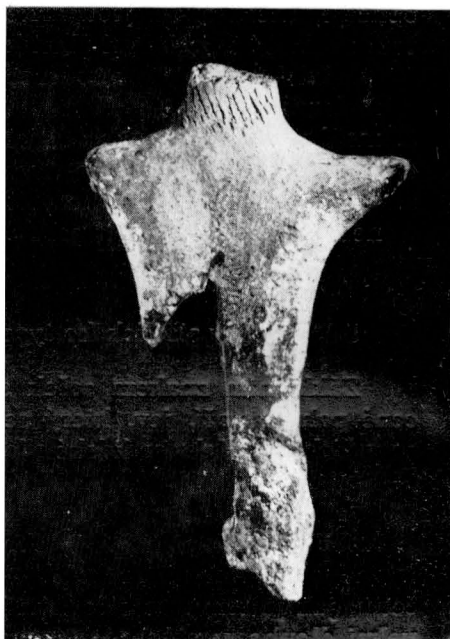
### 5.1.1. Sošky střelického typu

Základním znakem sošek střelického typu jsou horizontální zahrocené pahýly paží, jev, který se rozšířil v celém obrovském prostoru eurasijského výskytu lidské plastiky, počínaje Předním východem až po střední Asii (MASSON—SARIANIDI 1973), na opačnou stranu do mediteránní oblasti, na Balkán (HÖCKMANN 1968) a dále až na Ukrajinu (BIBIKOV 1953, 223n, 226, obr. 75—76) a do střední Evropy; ne všude bývá považován za archaický způsob vyjádření horních lidských končetin, jak je tomu ve středním Podunají. Lokálně se pahýly paží udržely velmi dlouho, v některých komplexech (např. Cucuteni-Tripylje: H. DUMITRESCU 1933; V. DUMITRESCU 1933; CEHAK 1931, 166n; PASSEK 1949) dokonce převládly po celou dobu trvání a staly se prvořadým jejich charakteristikem. Svěráznou variabilitu pahýlů paží a zakrnělých paží vytvořili autoři figur tráckého neolitu a eneolitu (VAJSOV 1980, 31n, obr. 3), při čemž krátké prosté horizontální pahýly jsou i zde nejstarší. V areálu kultury Vinča se prosté pahýly paží časem mění v široké ploché nástavce křížových plastik (KARMANSKI 1977; tab. II : 1, XVI : 2; GIMBUTAS 1972, 122n, obr. 64; MÜLLER—KARPE 1980, 67, 70, obr. 47). Také v Potisí se od počátku neolitu vyskytuje právě pahýlovitý typ paží (KALICZ—MAKKAY 1974, obr. 10; 1977b; KALICZ 1980b, 103, tab. 1 : 1, 3).

Dnes nelze jednoznačně rozhodnout je-li správný předpoklad S. N. BIBIKOVA o tom, že pahýly paží jsou vlastně jen schematizací plasticky modelovaných končetin přeložených přes hrud (1935, 229, 235); podle této téze by v původních předovýchodních centrech měly převažovat celistvé paže sošek — srov. obr. 66 — a směrem do nitra Evropy by tento naturalistický prvek měl přecházet do schematizovaného provedení pouhých pahýlů.

Sošky střelického typu jsou v lengyelském okruhu přirozeným důsledkem univerzálního archaického typu lidské plastiky eurasijského areálu. Nelze přesně říci odkud se ke střednímu Dunaji dostaly, ale nejpravděpodobnější je, že se tak stalo společně s pronikáním nových neolitických vln z jihovýchodu, patrně prostřednictvím kultury Vinča. I z prostředí skupiny Sopot-Lengyel, vázané se středním Podunajím geneticky, jsou sošky s horizontálními pahýly paží dobře známy (DIMITRIJEVIĆ 1968; tab. XIV : 6, 7).

Figurky střelického typu jsou na Moravě datovatelné téměř bez vý-



Obr. 22a, b. Střelice.

jimky do fáze Ia MMK. Horizontální pahýly paží se objeví ve fázi Ib jen naprosto výjimečně (Brno-Maloměřice — *tab. 55 : 2*; v Dolním Rakousku Pölsen-Galgenleithen, Falkenstein-Schanboden) a to vždy v kombinaci s jinými přesvědčivými znaky mladšího vývoje a v takovém nalezovém prostředí, že se tu nutně musí jevit jako archaismus. V Rakousku je tendence přežívání horizontálních pahýlů do fáze „Wetzleinsdorf“ silnější než na Moravě.

Norma horizontálních pahýlů paží platí však pouze pro primární jihomoravsko-dolnorakouskou oblast malované keramiky. Nelze ji zřejmě uplatnit pro sekundární území lengyelského okruhu, jak svědčí plastiky ze Slezska (Velké Hoštice, Wierzchowice, Racibórz — *tab. IX : 4, 6; 107 : 6*), kde se horizontální pahýly udržují nejméně do II. stupně MMK: např. nález z Velkých Hoštic pochází ze staršího sídlištního horizontu lokality, datovaného do fáze IIa MMK; v té době se horizontální pahýly paží na jižní Moravě již dávno neobjevují. Složitější je situace kolem drobné ženské sošky střelického typu (v 67 mm) ze Zauschwitz, NDR, — *tab. IX : 2* —, která pochází z jámy s mladou vypíchanou keramikou (COBLENZ 1965, 68—69). D. KAUFMANN ji — spolu s většinou ostatních zoo- a antropomorfních zlomků plastik té kultury — datuje do svého II. (pozdního) stupně (1976c, 79—80), tj. do doby intenzivních vlivů MMK do středního Německa (ibidem 13, 44). Tento jeho stupeň lze synchronizovat nejspíše s fází Ib MMK: lengyelské vlivy se směrem k severozápadu uplatnily patrně bezprostředněji a rychleji nežli směrem severním (srov. již sub 2).

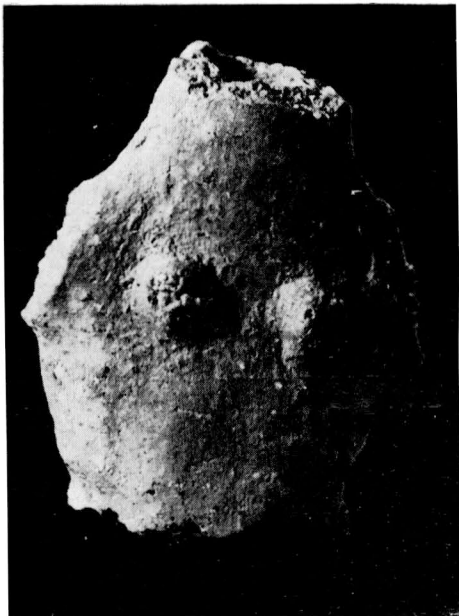
Podle délky pahýlů paží, podle některých znaků obličeje a podle tvarů hýždí je možno sošky střelického typu pracovně roztrdit ještě i v rámci fáze Ia; nejde tu však o exaktní klasifikaci, nýbrž jen o typologický předpoklad, opřený o nálezové prostředí. Exempláře s prodlouženými pahýly paží — *tab. 23. : 1, 31* — by náležely spíše do subfáze Ia<sub>3</sub> (Střelice), případně již na počátek fáze Ib (Horákov).

Sošky střelického typu mívají hlavu s krátkým krkem. Hlava zachovává obvykle původní geometrický tvar (koule, polokoule, kužel) a bývá i bez jakýchkoli dalších znaků tváře, nebo jen s jednoduchými výčnělky — *tab. 12—15, 17*. Těchto jednoduchých hlav je ve fázi Ia MMK značné procento. Prosté konické hlavy jsou spolu s pahýly paží znakem starobylého vývoje antropomorfní plastiky v širokém aurasijském areálu (BIBIKOV 1953, 226).

Již i sošky střelického typu však mívají hlavy s poměrně realisticky vyznačenými rysy tváře — *tab. 8—10*. Pouze pokus o portrétní vyjádření obličeje je nyní ještě zcela ojedinělý. Typickým jevem fáze Ia MMK je znázornění „plného“ účesu na temeni hlavy a na zátylku: jde o účes provedený krátkými různě orientovanými rýžkami, sahající někdy až na záda, a lemovaný na hlavě rytou obloukovitou linií, vymezují lysé čelní kouty — *tab. 8, 10—11*; pro stručnost označují tento jev pojmem „kouty“. Objevuje se i prosté vymezení koutů bez vlasu, které pak přežívá i do fáze Ib MMK. „Plný“ účes s kouty je poměrně značně rozšířený v celém lengyelském okruhu a může být považován za chronologický jev: provází sídlištní celky nejstaršího stupně lengyelské kultury v západním Maďarsku (KALICZ—KÁROLYI 1978, 122, *tab. 51 : 1*; KÁROLYI 1982, obr. u titulu), Burgenlandu (OHRENBERGER 1969, 306, obr. 5 : 1, 5, 6) i v Dolním Rakousku (NEUGEBAUER—MARESCH 1983, *tab. II*), kde se dokonce objeví v provedení malbou (MAURER 1982a, 78, obr. 32). Jeho předlohy najdeme zvláště na soškách butmírské kultury (PRAHIS-TORIJA II, 443, *tab. LXVI*).

Trup sošek střelického typu bývá strnulý, schematizovaný, mimo Moravu i značně disproporční, a nikterak nenaznačuje pohyb. Přechází plynule do krku a vespod do břišní partie. Na bocích vyústuje do pahýlů paží, které odpovídají strnulostí schématickému podání celé figury. Hrud' je buď zcela plochá nebo jen málo klenutá. Prsy bývají modelovány bez organické souvislosti s tělem: jde vždy jen o symboly. Břicho naznačeno nebývá, spíše jen pupek. Podbříško nebývá podáno vysloveně plasticky, spíše je jen vymezeno nasazením hýždí, příp. rýhami nebo malbou stydkého trojúhelníka. Vcelku je u sošek střelického typu nápadná disharmonie mezi horní a spodní schematizovanými částmi těla na jedné, a střední hypertrofizovanou částí na druhé straně. Tato disharmonie se sice udržuje po celou dobu výskytu plastiky MMK, v té míře jako ve fázi Ia však se přece jen později neobjevuje.

Na řadě exemplářů sošek střelického typu se objeví na zádech šikmá plastická žebra, jednoduchá i vícenásobná (až trojnásobná) — *tab. III : 4, 19—22, 17 : 2*. Tato žebra jsou nejpočetněji zastoupena na lokalitě v Těšeticích-Kyjovicích (11 případů), jednotlivě se objevila ještě ve Střelcích I, Bulharech, Koberčicích, Pršticích a Hlubokých Mašůvkách III/ml. Jinak



Obr. 23. Těšetice-Kyjovice, obj. 61 — Obr. 24. Těšetice-Kyjovice, obj. 61.

je známe také z Dolního Rakouska (MAURER 1982a, 93, obr. 24, 42 : 1, 4), v mladší fázi (Wetzleinsdorf) i v provedení vhloubenou či malovanou výzdobou (CH. + J.-W. NEUGEBAUER 1977, 129, obr. 4b). Šikmá plastická žebra jsou tedy opět výrazným chronologickým jevem, platným nejméně pro západní oblast lengyelského okruhu. Výskyt fragmentu figury se šikmými žebry na zádech v mladším sídlištním horizontu v Hlubokých Mašůvkách (IIa) — *tab. III : 4* — (VILDOMEČ 1950, 19, obr. 6 : 9) výše uvedený předpoklad zpochybňuje jen podmíněně, protože není vyloučeno, že zde došlo k záměně, resp. kontaminaci se starším materiálem.

Tvar a délka pahýlů paží jsou různé: jde nejčastěji o pahýly kulatého profilu, končící ostřejším nebo zcela tupým zahrocením. Pahýly jsou přímé rovné, jen výjimečně se ohýbají dopředu či dozadu, nebo dolů. Vodorovné pahýly paží jsou modelovány tak, že „vyrůstají“ jakoby již od pasu celé postavy, nebo naopak teprve z ramen. V naprosté většině jsou pahýly paží krátké a vcelku esteticky doplňují vzhled celé schematizované figury. Abnormálně krátké pahýly paží, vlastně jen jejich náznaky (srov. např. „venuši“ ze Sé: KÁROLYI 1982, přísl. obr.), se v MMK nevyskytují. Prodloužení pahýlů (Střelice, Horákov) je znakem pokročilého typologického vývoje a lze s ním počítat — jak již bylo řečeno — i na počátku fáze Ib MMK. Horizontální krátké pahýly paží se objevily v několika málo případech i na jaroměřickém sídlišti — *tab. 62 : 1, 2* — považovaném za typické pro fázi Ib; v jednom případě — *tab. III : 6* — jsou dokonce perforovány. Delší pahýly se objevily v jediném případě také v souboru plastiky z Jezeřan-Maršovic (Ib) — *tab. 78 : 1*.

Zvláštní zmínku zasluhuje torzo hrudi větší plastiky s krátkými pa-

hýly paží z Jaroměřic n/R. — *tab. 76 : 2*: jde o dutou plastiku, navíc patrně typu „busty“; zachovalá část spodku torza ukazuje na to, že stěna duté figury byla v pase ukončena. Jde zatím o zcela unikátní doklad, který nemá v celém lengyelském okruhu analogii.

Určitý chronologický význam má i tvar hýždí. Jak již správně zdůraznil F. VILDOMEČ (1929, 22; 1950, 8), ve fázi Ia MMK jsou sošky kulaté, „buclaté“, tj. mají silně zaoblené a zbytnělé hýždě, které jak šířkou, tak tloušťkou daleko přesahují rozměrové relace ostatních částí těla — *tab. 32 : 1, 36, 39 : 3, 116 : 1, 2*. I když hypertrofizace hýždí je obecným znakem moravské neolitické plastiky, silně zbytnělou pasáž sedací části sošky je možno považovat především za standart střelického typu. Vyskytne se na malých, středních i velkých figurách. Avšak již v rámci mladšího vývoje fáze Ia MMK vystupují plastiky se zúženými hýžděmi — *tab. 41* —, dokonce již s náznakem hránění — *tab. 43 : 2, 5, 6, 9* —, což je později příznačné pro fázi Ib.

Nohy figur střelického typu — *tab. 49—52* — jsou obvykle stylistizovány podobně jako paže, i když ne v takovém rozsahu. Bývají zjednodušeny do sloupečkovitého tvaru. Jsou oddělené jedna od druhé a to většinou po celé délce, nebo aspoň ve spodní části; i to je chronologický prvek: počínaje fází Ib MMK a zvláště ve fázi IIa jsou nohy figur po celé délce spojeny a dostávají sloupcový tvar. Ve fázi Ia se objevují i malá nevýrazná chodidla, která nezaručují soškám stabilitu. Rýžkami



Obr. 25. Střelice I — Obr. 26. Střelice I.



bývají vzácně naznačeny i prsty na nohách, pupíky pak kolena a kotníky. Zcela unikátní je soška ze Střelice I — *tab. 45 : 2* —, jejíž spodní konceťtiny jsou stylizovány do zahrocených pahýlů stejně jako paže (PODBORSKÝ 1983b, obr. 25 : 2, *tab. V*).

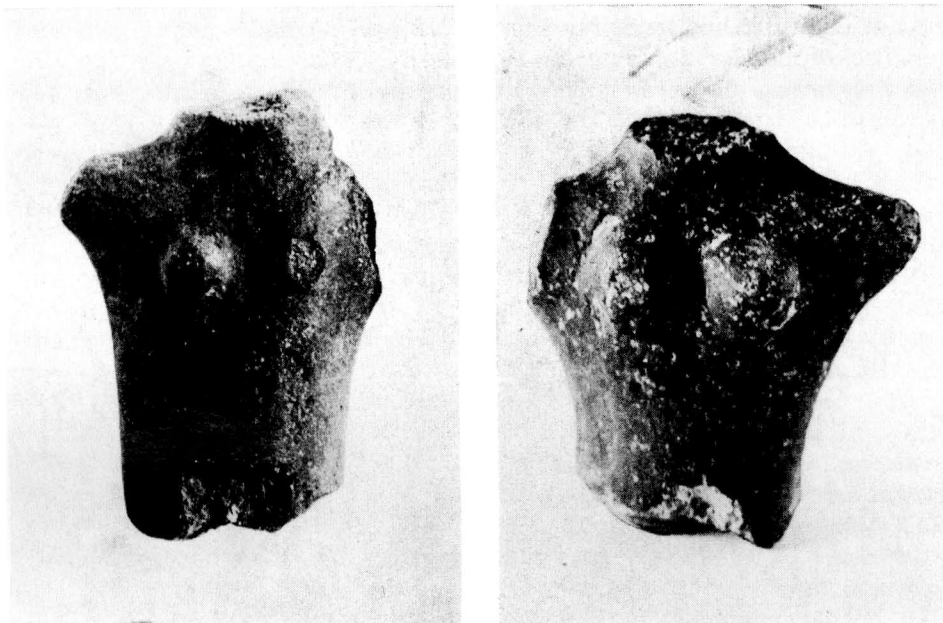
Provedením oddělených nohou se sošky střelického typu odlišují od většiny ostatních regionů antropomorfní plastiky, kde právě spojitě modelované nohy jsou znakem starobylého vývoje (BIBIKOV 1953, 226).

### 5.1.2. Sošky maloměrického typu

Plastiky se šikmo vzhůru orientovanými pahýly paží — *tab. 53, 62 : 3, 78 : 3* — tvoří užší skupinu památek vysloveně přechodného rázu. Celistvý je pouze jediný exemplář ze Střelice II/st. — *tab. 54 : 2*. Podle typických fragmentů je zřejmé, že sošky maloměrického typu se mohou vyskytnout již i na starších sídlištech v rámci pozdního vývoje (subfáze Ia<sub>3</sub>), např. v Těšeticích-Kyjovicích — *tab. 3 : 1, 53 : 3, 4, 113 : 1* —, v Boskovštejně I — *tab. 112 : 1, 2* — nebo ve Střelicích — *tab. 27 : 4*. Typické jsou však zvláště pro lokality fáze Ib (Brno-Maloměřice, Jaroměřice n/R, Střelice II/st., Jezeřany-Maršovice). Málo známy jsou z jiných oblastí lengyelského okruhu; jde tudíž o jihomoravský lokální a časově úzce ohraničený (Ia<sub>3</sub>—Ib) jev.

Horizontální pahýly paží přežily do fáze Ib MMK jen výjimečně — *tab. 55 : 2, 62 : 2, 78 : 1, 2*; po odeznění klasického střelického typu se tvar pahýlů modifikoval dvěma základními směry: buď se neúměrně zkrátily — *tab. 62 : 1, 76 : 2* — nebo se začaly orientovat šikmo vzhůru. Tvar pahýlů paží tedy sám není jednoznačným chronologickým vodítkem, avšak v kombinaci s ostatními znaky lze jednotlivé exempláře plastik této přechodné doby poměrně spolehlivě zařadit. Klasický maloměrický typ — *obr. 29a, b* — vykazuje všechny znaky fáze Ib: stylizovanou hlavu s obličejem naznačeným stisky prstů, delší krk, šikmé pahýly paží, štíhlé elipsovitě hýždě s příčným otvorem a spojené sloupcové nohy s většími chodidly. U řady fragmentů však šikmé pahýly paží zůstávají jediným klasifikačním jevem — *tab. 53 : 1, 62 : 3, 78 : 3*. Spojení se „soví“ hlavou na torzu z Brna-Maloměřic — *tab. 53 : 2* — je významné pro datování počátků hlav tohoto typu. Mírně se zvedající ostré či tupé pahýly paží sošek z lokalit fáze Ia — *tab. 27 : 4, 53 : 3, 4* — ukazují na zárodky maloměrického typu již v nejstarší fázi MMK a na skutečnost, že vzniká z místních základů, bez cizích podnětů.

Na sídlištech fáze Ib převládají vedle plastiky maloměrického typu, příp. ještě residuálních figur s horizontálními pahýly paží, figury boskovštejnského a zvláště jaroměrického podtypů (viz dále). I to je dokladem, že fáze Ib MMK znamená ve vývoji moravské plastiky dobu nástupu nových jevů, dobu hledání nových výtvarných možností. Maloměrický typ se v tomto ohledu jeví jako cesta do slepé uličky. Záhy se našlo nové řešení: modelace celistvých paží před tělem. Již ve fázi Ib MMK tak vzniká plastika mašůveckého typu v širším slova smyslu, která záhy převládne a v mladém moravském neolitu znamená vyvrcholení antropomorfní plastiky vůbec.



Obr. 27. Střelice I — Obr. 28. Těšetice-Kyjovice, obj. 61.

### 5.1.3. Sošky mašůveckého typu

Sošky mašůveckého typu se vyznačují pokročilejším uměleckým stylem, realističtější modelací těla a zejména existencí úplných paží v pohybu před tělem, tj. v různém stupni vertikálního předpažení.<sup>3</sup> Podle tvaru paží lze v rámci typu rozlišit následující podtypy:

a) boskovštejnský — s válečkovitými pažemi bez prstů v oblém vertikálním předpažení — *tab. 85 : 2, 91 : 1—9, 12, 13, 17, 19;*

b) jaroměřický — s realističtější tvarovanými pažemi s prsty v lomeném vertikálním předpažení — *tab. 63, 68 : 1, 2, 72 : 2—4, 90 : 4—8, 10, 111 : 4;*

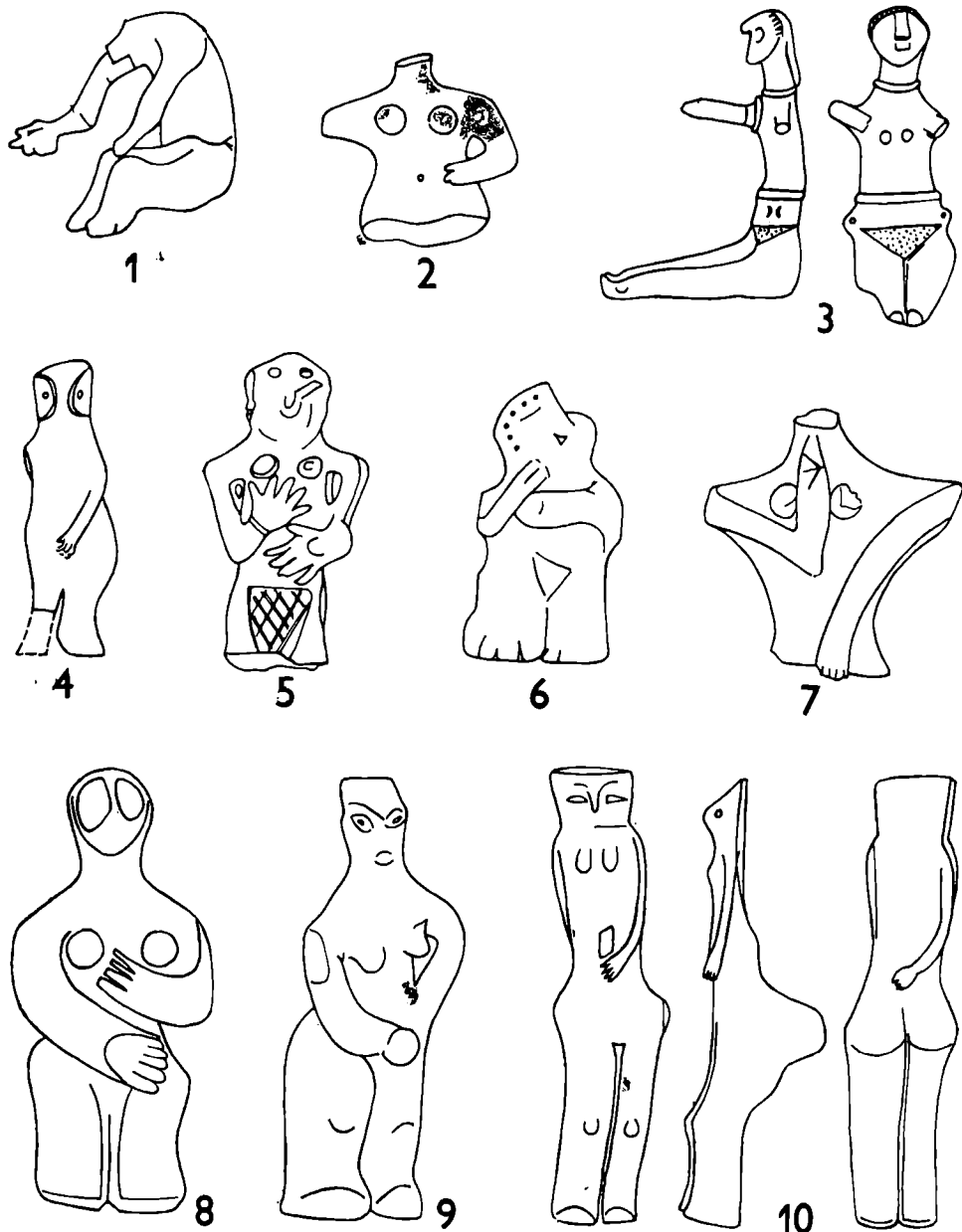
c) mašůvecký sensu stricto — s realističtější tvarovanými pažemi s prsty v oblém předpažení v kombinaci s dozadu prohnutým tělem figury — *tab. 93, 96 : 4, 90 : 9.*

Pro fázi Ib MMK je velmi příznačný výskyt obou prvních podtypů. Oba lze mít za současné, také vzhledem k nedlouhému trvání fáze Ib, ale z hlediska úzce typologického je boskovštejnský podtyp jednodušší a tudíž archaičtější. Sošek boskovštejnského podtypu je také daleko méně než terakot jaroměřických.

Modelace celistvých plastických paží v pohybu před tělem je zvláštností, která právě na Moravě, resp. v západolengyelské oblasti představuje

<sup>3</sup> Jako vertikální předpažení označují takové provedení horních končetin, kdy paže směřují nejprve přibližně vodorovně před tělo a od předloktí se pak ohýbají vertikálně vzhůru. Toto provedení rukou se výrazně odlišuje od vzpažení (sošky štěpánovického typu), při němž kořeny paží nejsou před tělo, nýbrž buď přímo vzhůru, nebo do stran a vzhůru.

vrchol neolitického figurálního umění vůbec. V celém eurasijském areálu neolitické plastiky najdeme jen několik dokladů toho, že paže figur byly volně vztaženy do prostoru před tělo sošky. Jde např. o větší část sedící



Tab. II. Přehled základních poloh plastiky modelovaných paží lidských figur evropského neolitu a eneolitu. 1 – Raševa Mogila, BLR. 2 – Tsangli, Thesálie. 3 – Kolodažnoje, USSR. 4 – German, BLR. 5 – Tiszafüred-Majoros, MLR. 6 – Vidra, RLR. 7 – Namazga IV-Tepe, stf. Asie. 8 – Usoje I, BLR. 9 – Porodin, Makedonie. 10 – Karanovo I, BLR. (Podle V. Müllera, O. Höckmanna, T. S. Passekové, I. Vajsova, N. Kalicze, V. M. Massona a V. I. Sarianidiho, Ch. Todorovové a D. Zlatarského, G. I. Georgieva.)

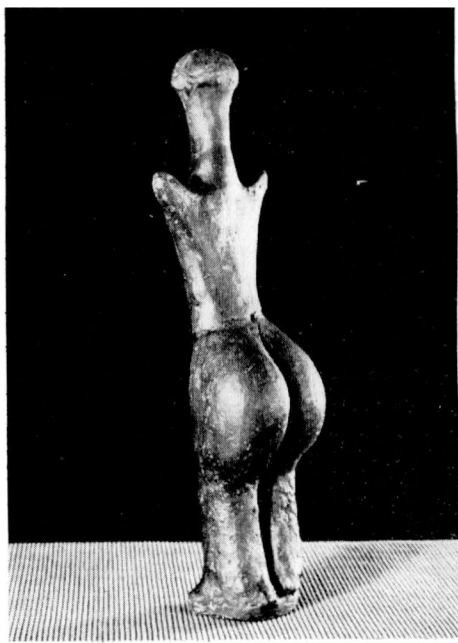
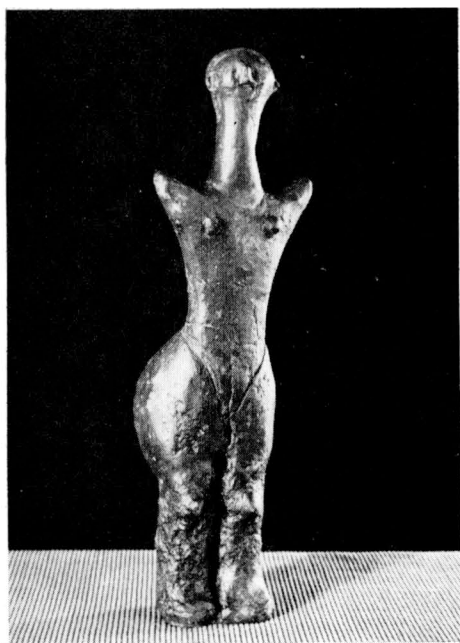
sošky z Knossu se zachovalými kořeny paží, otáčejícími se před tělo (THEOCHARIS 1973, obr. 263), dále o torzo z Tsangli (Thesálie) s částí pravé paže směřující volně před tělo — *tab. II : 2* — (HÖCKMANN 1968, I, 23, II, *tab. 13 : 191*), dále o sedící sošky z Raševy Mogily (BLR) s pravou rukou v nízkém předpažení — *tab. II : 1* — (MÜLLER 1929, *tab. V : 102*; HÖCKMANN 1968, II, 123, *tab. 38 : 1327, 1328*), nebo o exemplář ze stanice Kolodažnoje na Ukrajině — *tab. II : 3* — (PASSEK 1949, 175, obr. 2a, b). Většinou tedy jde o sedící figury, kde vztážení jedné paže před tělo je ve vztahu s pozicí samotného objektu. Mašůvecký typ stojící lidské plastiky však je typicky moravský a lze mít zato, že vznikl jako vrcholné dílo lidových mistrů na místě samém, a to tím spíše, že v domácím pramenném fondu můžeme dobře postihnout vývoj celistvých paží od nejprostších variant (boskovštejnský podtyp).

Plastika všech tří výtvarných projevů lidských sošek fáze Ib MMK má stejně modelované hlavy. Jsou obvykle na vyšším nebo vysokém krku — *tab. 56, 57, 66* — a mohou mít, stejně jako ve fázi Ia, základ v kulovitěm — *tab. 57 : 4, 58 : 3, 4, 59* — či dvojkruželovitěm — *tab. 57 : 2, 58 : 6, 60* — geometrickém tvaru; geometrický tvar hlavy tu však ustupuje do pozadí před skutečnými znaky lidského obličje. Počet netvarovaných hlav se také výrazně zmenšil. Obličej bývá nyní vyjádřen nejčastěji důlky a vývalky, vytvořenými stisky prstů — *tab. 54, 56 : 4, 58 až 61*. Hlavy s vyznačenými rysy obličje nabývají v některých případech na realismu a také pokusy o portrét — *tab. 56 : 1, 57 : 3, 4, 66 : 1* — jsou poměrně zdařilé. Portrétní hlavy lidských plastik, shodou okolností vždy s výrazem drsné mužské tváře, se v této době objeví i v Maďarsku a Rakousku (GAÁL—TORMA 1982, obr. na str. 6; MAURER 1982a, 73, obr. 35; CH. + J.-W. NEUGEBAUER 1982, 20, obr. 9 : 6). Již ve fázi Ib MMK se objeví „soví“ obličej (Brno-Maloměřice, Boskovštejn I — *tab. 53 : 2, 111 : 4*), k jehož zobecnění má dojít až ve fázi IIa.

Na plastikách fáze Ib je možno sledovat postupné vyžívání účesu. Ani v jednom případě se nevyskytla kombinace plného účesu s rytými kouty. Vlas se nyní nezpodobuje. Zůstaly jen samotné ryté kouty — *tab. 56* —, které se častěji deformují. Typický, ale vzácný je tzv. zvýšený plastický účes — *tab. 56 : 4, 59 : 9* —, který popsal F. VILDOMEČ (1950, 9). Jím také zachycení účesu na hlavách plastik vymizelo.

Trup všech druhů figur fáze Ib MMK bývá modelován v tradiční strnulé póze, kterou neruší ani pohyb paží před tělem. Hruď však bývá klenutější, přechod trupu k hýždím je stejný jako dříve. Zcela jedinečné je torzo drobné mužské (?) sošky ze staršího sídlištního horizontu v Hlubokých Mašůvkách III (F. VILDOMEČ 1950, 12, obr. 1, *tab. IV : 6*): má 6 plochých čokovitých výčnělků kolem pasu — *tab. 85 : 1*. Vysvětlit tento případ je nesnadné; nezdá se, že by mohl souviset s malými „puklicovými“ figurkami z různých horizontů vinčanské stratigrafie. Ostatně ani zde nebylo dosud nalezeno vhodné vysvětlení pukliček; výklad „nemoci idolů“ (HÖCKMANN 1968, I, 55) není věrohodný a pro hlubokomašůvecký exemplář vůbec nepřichází v úvahu. Spíše by bylo možno uvažovat o napodobení ozdob opasku, nebo jde o prostý dekor.

Tvar hýždí je variabilní — *tab. 71—75, 79*; za typické se považují



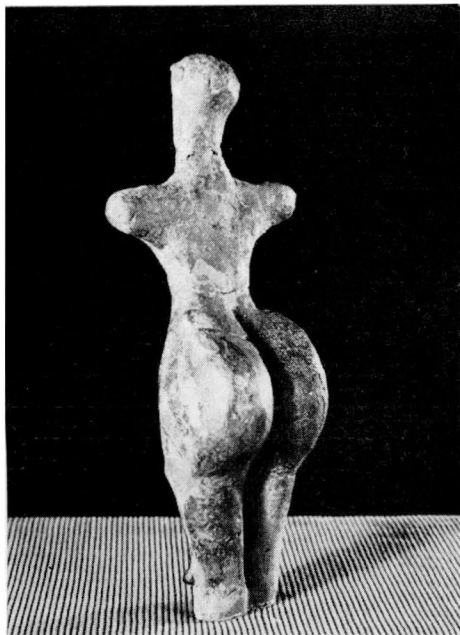
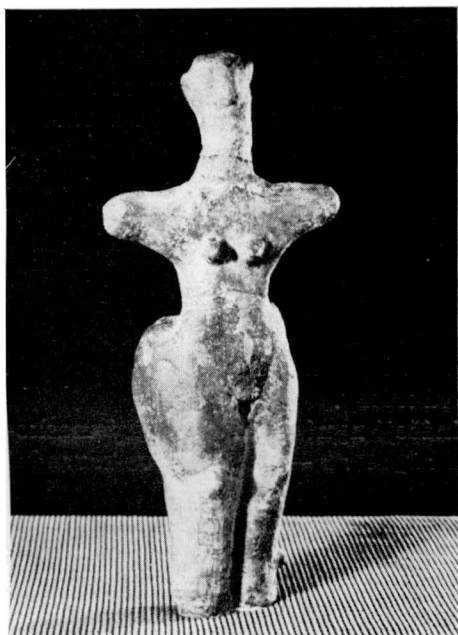
Obr. 29a, b. Střelice II.

elipsovité hýždě — *tab. 71 : 2, 81 : 4* —, zvláště pak hráněné a zúžené — *tab. 73 : 1, 75 : 1, 5, 84 : 5—7*. V jaroměřickém souboru se objevily již i hýždě hranolové a v zadní části zahrocené — *tab. 100* —, jejichž hlavní frekvence přichází až ve fázi IIa.

Změnila se modelace nohou, které jsou podány realističtěji. Bývají po celé délce spojeny a ani chodidla nejsou od sebe vždy izolována. Kolena a kotníky jsou znázorněny pupíky. Chodidla bývají větší a často jsou již schopna zajistit stabilitu sošky. Znázornění prstů na nohách je pravidelnější.

Významným chronologickým jevem je výskyt příčných kruhových otvorů na všech typech plastik fáze Ib MMK. Objevují se nejen na stojících, ale i na sedících exemplářích — *tab. 85* — (F. VILDOMEK 1950, 14, obr. 4; RUTTKAY 1973a, 32, tab. I). Velmi časté (31 případů proti 14 exemplářům, které prokazatelně příčný otvor neměly) jsou v souboru jaroměřickém — *tab. 69—75* —, ve starším horizontu sídliště v Hlubokých Mašůvkách III — *tab. 63—65* — i v komplexu plastik z Jezeřan-Maršovic — *tab. 79*; pravidelně se vyskytují na příslušných fragmentech z typických sídlišť fáze Ib (Znojmo I, Kuchařovice, Střelice II'st., Brno-Líšeň, Horákov atd.). Stejná situace je i v Dolním Rakousku (NEBEHAY 1981, obr. 222; MAURER 1982a, obr. 40 : 6; CH. + J.-W. NEUGEBAUER 1982, obr. 9 : 7, 9, 10). Otvor bývá horizontální, častěji však šikmý, a bývá umístěn v klínu sošky, případně i níže pod stydkým trojúhelníkem, ba až v partii nad kolena.

Nejstarší příčné kruhové otvory se patrně mohou vyskytnout již



Obr. 30a, b. Brno-Maloměřice.

koncem fáze Ia MMK, jak by ukazoval exemplář ze Střelic — *tab. 81 : 1* —, i když jeho chronologickou průkaznost snižují neurčité nálezové okolnosti. Horní část mužské sošky střelického typu ze Střelic III — *tab. 81 : 2* — má příčný otvor uprostřed trupu a z celého problému se vymyká. Ve větší míře se charakteristické pánevní příčné otvory na klasických sídlištních fáze Ia neobjevily: v Těšeticích-Kyjovicích se např. příčný pánevní otvor objevil pouze na fragmentu jednoduché sedící sošky a to ještě v kombinaci s křížovou bazální perforací — *obr. 18, tab. 46 : 2*; kombinace dvou příčných otvorů není bez významu pro interpretaci těchto pozoruhodných úkazů. Složitější je otázka přežívání otvorů do fáze IIa (KAZDOVÁ 1983, 115). Na sídlišti v Hlubokých Mašůvkách III/ml. (fáze IIa) se kruhové otvory sice objevily ve 3 případech (F. VILDOMEČ 1950, 19n) — *tab. 85 : 3, 94 : 1, 4* —, typologicky průkazně však pouze jednou — *tab. 94 : 4*; nelze vyloučit, že zde došlo k záměně s materiálem ze staršího sídlištního horizontu (Ib). Na figurkách datovaných bezpečně do fáze IIa mimo Hluboké Mašůvky se příčný otvor zatím nikdy neobjevil.

Ve fázi IIa převládl mašůvecký typ *sensu stricto*. Jde o plynulé pokračování jaroměřického podtypu s tím, že celá stavba těla a mnohé jeho znaky se případ od případu odlišují. Podstatná část fondu sošek této kategorie pochází z mladšího sídlištního horizontu v Hlubokých Mašůvkách — *tab. 92—94*; materiál z ostatních nalezišť (Kramolín, Ctudružice, Lesůňky, Postoupky-Hradisko, Mohelnice aj.) je sice dosti početný, ale nejde o celé soubory, spíše o jednotlivosti.

Figury fáze IIa mívají hlavy již zcela oprostěny od původních geo-

metrických tvarů — *tab. 95*. Jsou naopak přizpůsobeny novému pojetí modelace obličej. Nikterak to však neznamená přiblížení se realitě, spíše naopak. Hlavy bývají posazeny na krku, který se často — v souvislosti s celým tělem figury — prohýbá dozadu. Obličej je formován zpravidla stylem „soví“ tváře — *tab. 94 : 1, 95 : 4, 7—9, 106 : 1, 3, 4*: jediným stiskem dvou prstů tu vznikly oční důlky oddělené nosem. I portrétní obličej — *obr. 61* — jsou pojaty v duchu zjednodušení „soví“ tváře, s výjimkou hlavičky z Brna-Bystrce — *obr. 45* —, jejíž datování ovšem není exaktní. Vlastní oči buď vůbec vyznačeny nejsou, nebo jsou vyjádřeny vrypy v očnicích — *obr. 62* —, výjimečně i perforací. Vzácně jsou nejjednodušším způsobem, tj. rýžkou, naznačena i ústa, zatímco představa uší je navozena nanejvýše nejasnými výběžky na bocích tváře — *tab. 106 : 5*. Účes, resp. vlas znázorněn nebývá nikdy.

Východní a jihovýchodní vlivy přinášejí nyní velmi neurčitý maskovitý typ obličej — *obr. 63, 103; tab. 92 : 1, 94 : 3* —, který je ve srovnání s portréty fáze Ib spíše již projevem dekadence. Maskovitá tvář, známá v klasické podobě z „venuše“ z Hlubokých Mašůvek — *tab. 93* —, se objeví také na čtyřcípé míse s lidskými maskami z uvedené lokality (PODBORSKÝ—VILDOMEČ 1977, *tab. G : 4*). Lze předpokládat, že maskovitý obličej bude obvykle orientován šikmo vzhůru, takže pohled figury bude směřovat jakoby k nebi.

Ve dvou dobře klasifikovatelných případech se mění původní strnulost lidských sošek mašůveckého typu; klasickým případem je opět „venuše“ z primární lokality — *tab. 93, 96 : 4*; snad i jiné exempláře byly modelovány s prohnutou osou horní části těla — *tab. 103*. Jindy zůstává figura toporně přímá — *tab. 96 : 2, 97 : 5*. Hrud' nenese podstatné změny proti minulosti: častěji je ztvárněno břicho, mnohdy i s náznakem pupku — *tab. 103 : 2* —, plasticky bývá vyznačen stydký trojúhelník. Hýždě jsou stejně variabilní jako dříve, nohy jsou silné a spojené, chodidla velká, výjimečně až extrémně velká.

V řadě případů se ve II. stupni MMK objeví plochá deskovitá hrud' lidské sošky — *tab. 96 : 1, 97 : 3*; může náležet mašůveckému typu průměrného či podprůměrného provedení, může však souviset také s následnými typy lidské plastiky, zvláště se štěpánovickým typem. Každopádně jsou deskovité varianty trupů projevem úpadku lidských sošek.

Paže mašůveckého typu mají být podle předpokladu v oblém vertikálním předpažení, spíše střední než vysoké polohy. Torzo drobné figurky ze Štěpánovic — *tab. 114 : 1* — má polohu paží zřejmě velmi nízkou. Některé exempláře prozrazují ladnou modelaci paží před tělem — *tab. 99 : 2* — a svědčí o mistrovském zvládnutí dílka. Vyznačeny mohou být i dlaně a prsty. Dochovalých paží je — žel — velmi málo. Většinou jen kořeny ulomených paží ukazují na jejich původní vzhled. „Venuše“ z Hlubokých Mašůvek se z běžného standartu vylučuje mimořádně zdařilým provedením, snad i za použití zvláštních řezbářských technik (FLOREK 1978; VENCL 1983).



Obr. 31. Brno-Maloměřice — Obr. 32. Brno-Maloměřice.

#### 5.1.4. Sošky štěpánovického typu

Figur štěpánovického typu je poměrně velmi málo, mají však mimořádný význam vzhledem na gesto paží, které vzbuzuje tolik pozornosti. Paže jsou v tomto případě (bez ohledu na jejich realizaci) v širokém vzpažení. Pro mimořádnou závažnost je nutno i v omezeném pramenném fondu rozlišit dva podtypy:

- a) maršovický — s pahýlovitými pažemi bez prstů;
- b) štěpánovický sensu stricto — s celistvými pažemi s prsty.

Maršovický podtyp je dosud zastoupen pouze dvěma prokazatelnými exempláři: z Jezeřan-Maršovic, obj. 28 — *tab. 78 : 4* — a z Hlubokých Mašůvek III/st., jáma 5 (F. VILDOMEČ 1950, 14, obr. 3 : 20) — *tab. 72 : 1*. V obou případech jsou sošky opatřeny vzhůru ohnutými a zahrocenými pahýly paží; v případě maršovického exempláře jsou pahýly v ohbí ještě i perforovány. Soubor plastik z Jezeřan-Maršovic, vázaný k nejstaršímu sídlištnímu horizontu lokality (Ib), zároveň dokumentuje — podobně jako naleziště jaroměřické a hlubokomašůvecké — současnost několika variant pahýlovitých paží, včetně přežívání střelického typu. Uvedené dva exempláře se vztyčenými pahýly paží jsou však nade vše pochybnost nejstaršími datovatelnými zástupci figur se širokým vzpažením a ukazují na



zrod tohoto typu v době všeobecných inovací v tvorbě lidské plastiky přímo na Moravě.

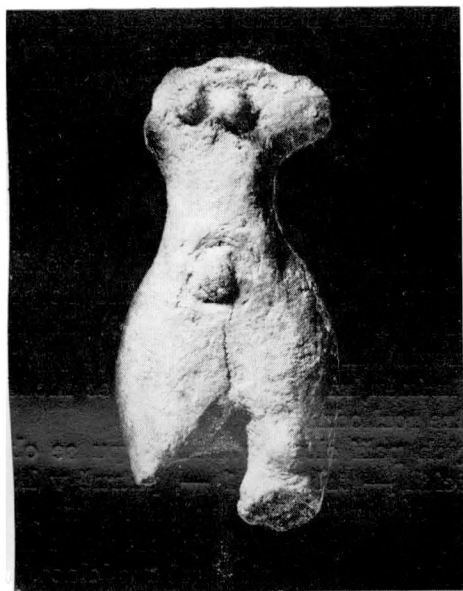
Také v jaroměřickém souboru shledáme dvě torza s kořeny rukou v širokém vzpažení — *tab. 69 : 5, 76 : 1* —, ale v tomto případě nelze říci, zda nešlo již o skutečný štěpánovický typ i s dlaněmi a prsty. Pokud by tomu tak bylo, nebyl by žádný časový rozdíl mezi oběma podtypy štěpánovických figur a diference v kvalitě modelace paží by byly pouze formální. Tento závěr potvrzuje navíc torzo „mužské“ sošky z Hlubokých Mašůvek III/st. (jáma 9): krátké vzpažené horní končetiny jsou zde ukončeny mírným zploštěním a rozšířením se třemi zářezy, které naznačují prsty (F. VILDOMEK 1950, 14, obr. 3 : 19). Maršovický podtyp je tedy patrně s vlastním štěpánovickým typem současný a lze na něj pohlížet nanejvýše jen jako na méně dokonalý způsob modelace paží.

Celistvější kusy plastik se vzpažením jsou známy ještě z Grešlova Mýta, Velešovic-Holubic a Kramolína — *tab. 98 : 1, 2, 99 : 3* —, v těchto případech vesměs již z prostředí II. stupně MMK. Fragmentarita paží nedovoluje ani v těchto případech rozhodnout, šlo-li pouze o zkrácené pahýlovité končetiny, nebo — což je pravděpodobnější — o skutečné celistvé paže i s prsty.

Ukázkou klasického štěpánovického typu je soška z Výčap-Štěpánovic — *tab. 98 : 3*. Je modelována jen zběžně: její „sovi“ tvář má perforaci v očních důlcích, na krku je náznak volete a masívní paže jsou ukončeny hrubě naznačenými dlaněmi s náznakem prstů; levá dlaň je při tom natočena směrem k obličejí figury — *obr. 107*. I povrch figury je naturální, nijak neupravovaný, vypracovaný zcela ve stylu pozdní západomoravské plastiky. Tvar těla nelze rekonstruovat: je možné, že šlo o běžnou stojící figuru, ale vyloučit nelze ani sloupcový tvar těla. Nepravděpodobné je, že by šlo o plastiku typu „busty“; k této představě snad svádí její recentní úprava pro muzejní expozici nebo její mínójské analogie (viz dále), ale takovou myšlenku nelze ničím doložit.

Štěpánovická figurka byla v odborné literatuře již vícekrát traktována. H. KÜHN označil její držení paží za adorační gesto a srovnával ji s četnými vyobrazeními švédských skalních obrazů (1926, 23). L. FRANZ brzy nato upozornil, že gesto vzpažení je jak v časovém, tak v územním ohledu v pravěkém umění velmi rozšířené (severská oblast, Kavkaz, Španělsko, Kréta) a ne vždy vyjadřuje adoraci (1928, 55—56); z rozdílů v modelaci paží u figur božstva a smrtelníků ve starém Egyptě pak vyvodil závěr, že sošky s rukou u čela apod. (např. na Krétě: BOSSERT 1937; MÜLLER 1929, *tab. XII : 226*) mohou představovat modlící se pozemšťany, sošky s gestem rozpažených a vzpažených rukou bohy. O držení paží pravěkých předoasijských a středomořských figur uvažoval také V. MÜLLER, který rozlišil opět řadu variant, spíše však z hlediska stylového, z nichž u mnohých se opět pokusil hledat i významový výklad; správně také zvažoval rozdíly dané použitým materiálem, neboť hlína oproti kovu dává méně možností k propracování paží (MÜLLER 1929, 50n).

Mám zato, že přesný smysl gesta paží neolitické plastiky dnes již ne zjistíme. V této oblasti nelze patrně překročit meze hypotéz. Pozor-



Obr. 33. Střelice — Obr. 34. Boskovštejn II.

hodná je však skutečnost, že figur se vztyčenými pažemi je v celé eurasijské oblasti poměrně málo. Nepravděpodobný je FRANZŮV názor, že horizontální pahýly paží jsou jen konvenční zkratkou právě tohoto „božského“ gesta vzpažení, o čemž údajně svědčí přechodné tvary, kde horizontální pahýly se ohýbají směrem vzhůru; tento případ měl dokumentovat idol z Butmiru — *tab. VI : 2* — (FRANZ 1928, 57, obr. 2 : 5). Moravský materiál pro takovou souvislost nikterak nnesvědčí; spíše ukazuje na vzájemnou nesouvislost pahýlů střelického a maloměřického typu s nejstaršími doklady maršovického podtypu.

Skutečně vztyčené paže, pomíneme-li šikmo vzhůru se zvedající pahýly (MÜLLER 1929, *tab. VII : 144, IX : 205, 208*), najdeme v neolitu jen výjimečně. takovou výjimkou je fragment z východobalkánské lokality Stoicani — *tab. VI : 3* — (HÖCKMANN 1968, II, 156, *tab. 45 : 1671*), soška z moldavské precucutenské lokality Tîrpești — *tab. VI : 4* — (MARINESCU-BÎLCU 1974, obr. 81 : 5) a málo podařený exemplář z ukrajinského naleziště Nagirne, z oblasti rozptylu gumelnické kultury (AURSR I, 212, obr. 55 : 1); v úvahu by se mohl vzít i výše zmíněný idol z Butmiru. Jinak lze nalézt analogie štěpánovické sošce pouze v mladším pravěku, počínaje dobou bronzovou. Až nepochopitelné období naší figurky představují pozdně minójské malované sošky žen z Kréty, zvláště nejznámější originál z Knóssu, z reokupačního období po zničení paláce, z doby kolem roku 1300 př. n. l. — *tab. VI : 6* — (MARINATOS 1976, obr. 138; BARTONĚK 1969, obr. za str. 240); avšak i jiné soudobé krétské i pevninské mykénské terakoty tvoří v tomto ohledu významné období — *tab. VI : 5, 7—10*.

Zvláštní zmínky zaslouží nakonec torzo ženské figurky z Výčap-Ště-

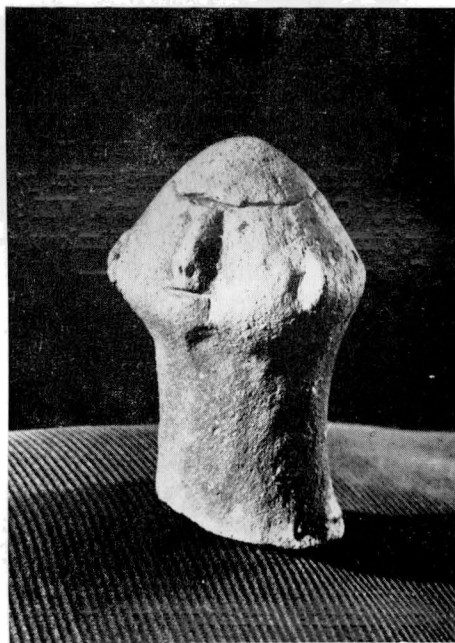
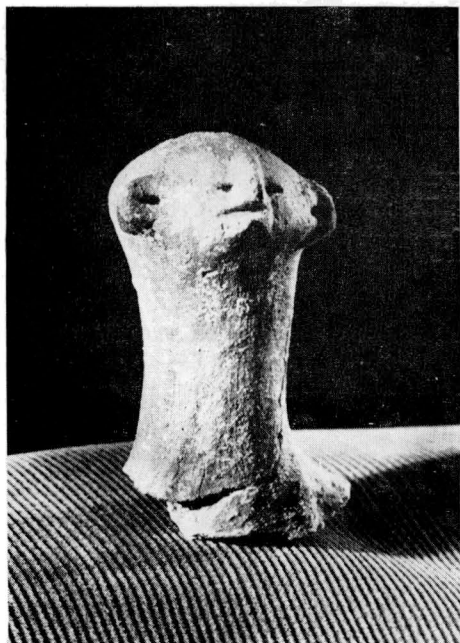
pánovic, které je značně poškozené; ukazuje kromě technologického detailu (široký šikmý „kanálek“) i pravděpodobně vzájemně různou polohu paží: zvýšené pravé rameno naznačuje zřejmé vztyčení pravé paže, zatímco levá ruka mohla jít volně před tělo — *tab. 114 : 2b, c.*

### 5.1.5. Sošky kramolínského typu

Tato skupina památek je dosud známa nejméně. Vesměs jde o figury fragmentární. Nezná se zejména tvar a gesto paží. Je možné, že podle paží by některé exempláře kramolínského typu mohly být přiřazeny k typům mašůveckému nebo štěpánovickému, ale stejně tak je pravděpodobné, že u sloupcových figur s hráněným tělem paže vůbec modelovány nebyly. Celou otázku zatím nelze rozhodnout.

Plastika bez výrazně naznačených paží sloupcovitého typu se objevila již na sídlišti v Brně-Maloměřicích — *tab. 55 : 1* —, patrně v horizontu Ib MMK. Má tělo nepravidelného kruhového průřezu a na prvý pohled činí dojem neumělého výtvaru. Není asi tedy projevem skutečného kramolínského typu, nýbrž spíše výsledkem podprůměrné modelace.

Vlastní plastiky kramolínského typu se vyznačují hranolovým silně stylizovaným tělem s hrotitě profilovanými sedacími svaly — *tab. 101 : 3, 102 : 4*. Na přední straně hranolu jsou stylizovaně, třeba i neúplně, vyznačeny znaky lidského těla, často i klín ženské postavy, linie dělicí dolní



Obr. 35. Hluboké Mašůvky/st — Obr. 36. Hluboké Mašůvky/st.

končetiny a někdy i chodidla — *tab. 101 : 2, 102 : 1*. Nejstarší exemplář takové plastiky pochází z Jaroměřic n/R — *tab. 100 : 2* —, hlavní zastoupení má kramolínský typ však až na sídlištích II. stupně MMK (Kramolín, Ctidružice, Výčapy-Štěpánovice). Část hranolové plastiky pochází také ze sídliště ve Velkých Hošticích ve Slezsku — *tab. 107 : 5*; na tomto exempláři jsou ovšem naznačeny kořeny paží, které směřovaly před tělo ve stylu mašůveckého typu.

Vcelku je možno sošky kramolínského typu považovat již za projev dekadence figurálního umění moravského neolitu. Zahajují zřejmou tendenci schematizace lidské postavy, která pak vrcholí v eneolitu.

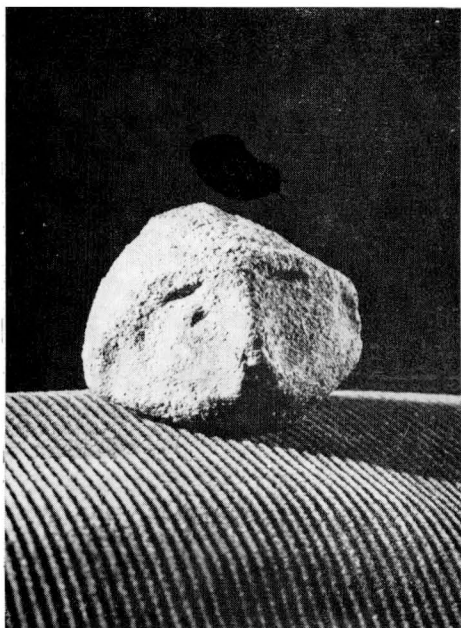
Ne zcela jednoznačně můžeme do kramolínského typu zařadit některé drobné figurky sloupcového těla bez vyznačených detailů, i bez vymodelovaných paží, nanejvýše jen s naznačenou „soví“ hlavou (Opatovice — *tab. 106 : 2, 3*). Nesou znaky stejně neumělé modelace jako již zmíněná figura maloměřická, příp. jako některé sošky z prostředí české vypíchané keramiky (STOCKÝ 1924; BÖHM 1950).

### 5.1.6. Sedící sošky

Sedící sošky se v MMK vyskytují po celou dobu jejího trvání až do fáze IIb. Jsou opět modelovány bez šatu a většina za stejných okolností jako sošky stojící; pouze paže jsou od samého počátku pojaty realisticky, tj. v pohybu před tělem nebo v jiném významově odlišném gestu. Sedící figura s pahýly paží by ostatně byla značně protismyslná a v pramenném fondu také není ani v jediném případě doložena. Sedící sošky mají prakticky všude celistvě plasticky modelované paže, ať již jsou vztaženy mimo tělo plastiky, nebo naznačeny reliéfně na těle samém. I v tak důsledně kanonizovaném prostředí, jaké představuje tripylská kultura, mají sedící terakoty výsadu realistické modelace paží (CEHAK 1931, 170n, *tab. III : 4, 6*; PASSEK 1949, 175, obr. 90 : 2).

Často se také zdůrazňuje, že sedící či trůnící figury jsou ve srovnání se stojícími lépe vypracovány a bohatěji zdobeny (NEUSTUPNÝ 1931, 30; HÖCKMANN 1968, I, 79; TODOROVA 1979, 58). Je pravda, že i mnohé sedící kreace MMK jsou ve srovnání s ostatními umělecky lépe zvládnuty (srov. špičkové výtvořky ze Střelice I, nebo z Těšetic-Kyjovic — *tab. 45 : 1, 46 : 1*), nelze to však zevšeobecnit: např. torzo sedící ženy z Hlubokých Mašůvek III/st. — *tab. 85 : 4* — je modelováno vysloveně primitivně.

Rozpaky vznikají ještě pokud jde o „trůn“, na němž figura seděla. Doloženy jsou častěji případy organického spojení figury se sedačkou než oddělená modelace obou exemplářů. Poměrně časté jsou doklady „ponoření“ figury do sedačky — *tab. 45 : 1, 46 : 1, 2* —, jehož se docílilo tak, že figura i trůn se před vypálením spojily a spoje se zahladily; vzácný je případ, kdy soška se sedačkou byly vymodelovány přímo z jednoho kusu hlíny — *tab. 89 : 2*. Samostatně modelované sedící figury musely být posazovány na samostatné „trůny“; těchto sedaček zjistíme v nálezovém fondu MMK značný počet (PODBORSKÝ 1984, obr. 14—15). Předpokládá se i posazení sošky na podložku v podobě zvířete (PAULÍK



Obr. 37. Střelice II/st — Obr. 38. Jezeřany-Maršovice/st.

1980, 29), jako tomu bylo na Předním východě (BRENTJES 1973, 82, přísl. obr.).

S výjimkou tvaru paží mají tedy sedící sošky stejné znaky a tvary jako figury stojící. Objeví se i otvor v klíně, typický pro fázi Ib MMK (srov. sub 5.1.3.). Také výzdoba povrchu včetně malování se pohybuje v rámci běžných norem. Výzdoba vpichů, aplikovaná na fragmentu ze Slatinek — *tab. 108 : 2* —, může být vykládána z tradice vypíchané keramiky, žijící na střední Moravě déle než na jihu.

Nelze říci, že sedící sošky představují bezvýhradně jen ženy, i když žena zde evidentně převládá. V celém předoasijsko-balkánském okruhu se poměrně často objeví vedle ženských i sedící mužská postava s hypertrofizovaným falem a plasticky modelovanými pažemi. Typickým příkladem sedících mužských plastik jsou „oltáře“ („Röhrenaltäre“) kultury Vinča, považované za protiklad trůnicích ženských figur, s výrazným akcentem kultu plodnosti (HÖCKMANN 1968, I, 58). Nelze vyloučit, že i některé moravské fragmenty pocházejí z mužských sedících plastik. E. RUTTKAY dokonce uvažovala o tom, zda v případě štíhlé sedící sošky z rakouského Wetzleinsdorf (má vyznačena ňadra) nechtěl tvůrce znázornit „krásného jinocha“ nebo bezpohlavní bytost (1973a, 33).

Počet sedících plastik je nevelký. Z MMK pochází celkem 31 dokladů. Toto zjištění odpovídá situaci i v jiných regionech, kde všude je sedící plastika zastoupena jen malým procentem. Přehled sedících moravských sošek podává následující tabulka: vyplývá z ní, že nejvíce kusů pochází z fáze Ia (16), méně (7) z fáze Ib<sup>1</sup> a nejméně z II. stupně MMK (4 exem-

pláče včetně předpokládané párové plastiky z Kramolína); 2 exempláře jsou nedatovatelné.

Č.	Lokalita	Ksusů sedící plastiky	Tabulka	Fáze MMK
25.	Dukovany	1	48 : 2	Ia
76.	Střelice	9	46 : 3, 47 : 1, 48 : 3–5,7 89 : 2	Ia
	Střelice I	1	45 : 1	Ia
80.	Těšetice-Kyjovice	5	46 : 1. 2, 47 : 2, 48 : 1	Ia
27.	Hluboké Mašůvky III/st.	2	85 : 4	Ib
33.	Jaroměřice n/R	4	48 : 6, 87 : 2, 89 : 1	Ib
27.	Hluboké Mašůvky III/ml.	2	85 : 3	IIa
40.	Kramolín	2	108 : 1, 109 : 1	IIb
74.	Slatinky	1	108 : 2	IIb
81.	Troubelice	1	—	IIb
2.	Bítov	1	—	?
82.	Uherský Brod	1	—	?

Jak je tomu nyní s možností rekonstrukce tvaru paží moravských sedících sošek? Pro fázi Ia jsou určitým vodítkem celkem 3 exempláře: jde o štíhlou sedící ženskou figuru ze Střelice I a 2 fragmenty z Těšetic-Kyjovic.

Střelická sedící postava — *tab. 45 : 1* — patří k nejpozoruhodnějším vůbec. Je velmi útlá a dokonale vymodelovaná. Po celém povrchu byla polychromně malována. Seděla hluboko „ponořena“ do trůnu, od něhož je teprve druhotně oddělená. Z paží zůstaly pouze kořeny, které jsou zřetelně ohnuty dopředu před tělo, takže není pochyb o tom, že soška měla původně celistvé paže vztažené před tělo (PODBORSKÝ 1983b, *tab. VI*).

Prvé těšeticke torzo má pravou ruku s prsty umístěnou v klíně — *tab. 46 : 1*. Z tohoto hlediska je její přímou analogií torzo polosedící figury z Tírpešti (Moldávie) z fáze Precucuteni III (MARINESCU-BÎLCU 1974, obr. 73 : 4), které má dochovanou celou levou paži, jejíž ruka s prsty spočívá v klíně, zatímco pravá paže chybí. Je málo pravděpodobné, že

<sup>4</sup> Vzhledem k možné kontaminaci některých jedinců z obou hlavních sídlištních horizontů v Hlubokých Mašůvkách III není vyloučeno, že i obě sedící sošky uložené v souvislosti s mladší fází sídliště (významná je přítomnost příčných otvorů v oblasti pánve) patří ve skutečnosti do fáze Ib MMK; počet zjištěných případů sedících plastik fáze Ib by tak vzrostl na 9.

levou paži těšetickeho fragmentu představoval prostý pahýl; šlo asi také o úplnou končetinu i s prsty; mohla být vztažena před tělo, příp. přitisknuta na prsa nebo i podpírat bradu, jak ukazuje druhý těšetickeý fragment — *tab. 9 : 1*.

Pro fázi Ib MMK mohou něco o vzhledu paží napovídat jedině nálezy hlubokomašúvecké — *tab. 85*. Pokud lze z dochovaných kořenů paží soudit, mohlo jít i v tomto případě o plastické končetiny v prostoru před tělem figur. Je nepravděpodobné, že sedící lengyelské sošky držely v plasticky modelovaných pažích obětní nádobku, jak soudí Z. FARKAŠ (1984, 17); reálný materiál takového pojetí, obvyklému spíše ve starším neolitu (MAREŠOVÁ 1971, 64), nenavědčuje.

Chceme-li reálně zvažít možnost rekonstrukce plasticky modelovaných celistvých paží moravských sošek, musíme hledat analogie v celé eurasijské oblasti, všude tam, kde se neolitická plastika ve větším měřítku vyskytuje. Plasticky modelovaných paží je málo; častěji se ještě vyskytnou paže reliéfní, tj. přitisknuté v různých polohách k tělu sošky, avšak paží samostatně vztažených mimo tělo plastiky je absolutní nedostatek. V tomto ohledu je moravský mašúvecký typ evropským unikátem.

Variabilita paží neolitických antropomorfních figur je při jejich poměrně vzácném výskytu značná. Při tom není podstatných rozdílů mezi vzhledem paží sedících a stojících, či mužských a ženských figur; pouze v případě falických mužských sošek (Larissa, Valač, Gabarevo: MAKKAY 1964, *tab. II : 2*; HÖCKMANN 1968, II, *tab. 13 : 275, 24 : 542, 37 : 1193*) je zpravidla poloha alespoň jedné paže podmíněna tělesnou dominantou, kterou v tomto případě představuje hypertrofni falus.

Vyloučíme-li tedy mužské falické figury a sošky „myslitelů“ (ženy a muže) z hrobu z Cernavody (BERCIU 1961, *tab. XXXV : 1, 2; 1966, 8, obr. 1, 2; MAKKAY 1964, tab. II : 1; HÖCKMANN 1968, II, tab. 33 : 1528, 1529*), jakož i jejich kopii z Tírpešti (MARINESCU-BÎLCU 1964, 307n, *obr. 1, 2 : 1; 1974, obr. 73 : 7, 88 : 10; PETRESCU—DÎMBOVIȚA 1969, 370, obr. 6*), dále výjimečný případ trúnícího „boha“ z potiské lokality Szegvár-Tűzköves (CSALOG 1959, 25, *obr. 7—10; MAKKAY 1964, tab. I*) a některé další extrémní případy, můžeme rozlišit následující kombinace plastických paží neolitických figur:

#### **A<sub>1</sub>: paže složené v horizontální poloze přes prsa**

Vyskytují se poměrně velmi často, u figur s plasticky modelovanými pažemi vlastně nejčastěji. Hojně jsou na Předním východě a v Malé Asii, zde často modelované tak, že prsty rukou podpírají ňadra (FRANZ 1937b, *tab. 14 : 2—5, 16 : 2, 3; HÖCKMANN 1968, II, tab. 5 : 40, 6 : 44, 48, 50 aj.; MATEESCU—VOINESCU 1982, obr. 3, 19, 20*), dále na Kykladách (MÜLLER 1929, *tab. I : 5, 19, II : 25, 31, 43*), v Řecku (MÜLLER 1929, *tab. III : 49, 57, 63; THEOCHARIS 1973, obr. 200*) a na celém Balkáně (HÖCKMANN 1968, II, *tab. 38 : 1286, 39 : 1312, 41, 43 : 1787*), včetně dobrudžské kultury Hamangia (BERCIU 1966, *obr. 45, 49 : 1—3, 51, 53*). Objeví se i v Potisí u sedících antropomorfních nádob typu Kökénydomb (BANNER 1959, *zvl. tab. 6, 7; IDOLE 1972, tab. 16*). Poměrně vzácné jsou v kom-



Obr. 39a, b. Jaroměřice n/R.

plexu Cucuteni-Tripylje:<sup>5</sup> S. N. BIBIKOV vyslovil po zevrubné analýze předpoklad o postupném mizení této polohy paží od Předního východu k severu a o tom, že pahýlovité paže tripylských plastik jsou vlastně jen schematizací původně plastických, přes prsa položených paží (1953, 226, 229).

Důležité je zjištění, že ve středním Podunají v lengyelské kultuře, tedy ani na Moravě, se tento typ plastických paží dosud neobjevil. Snad tu platí stejný výklad jaký formuloval S. N. BIBIKOV pro tripylskou oblast, nebo se tu tato kreace neuplatnila vzhledem k brzkému rozšíření unikátní traktace paží v pohybu před tělem (mašůveckého typu).

Vzácnou derivací popsané polohy plastických paží je složení rukou na prsou šikmo vzhůru tak, že se prsty obou paží dotýkají (MÜLLER 1929, tab. I : 21).

### **A<sub>2</sub>: paže složené přes břicho (na břichu) dostředně k podbříšku**

Jde pouze o variantu výše popsaného typu A<sub>1</sub>; vyskytne se obvykle u stojících ženských figur, výjimečně i u sošek sedících, a často upozorňuje na vzedmuté břicho: není právě častá (THEOCHARIS 1973, obr. 201). Nejvíce přichází v hamanzské kultuře (BERCIU 1966, obr. 42, 43, 46,

<sup>5</sup> Nepříliš přesvědčivý příklad této polohy paží představuje sedící figura se zakrslými plastickými pažemi z Traian v Moldávii (MARINESCU—BÎLCU 1974, obr. 73 : 5); paže se v tomto případě na prsou mírně kříží.



48 : 1), kde zcela jistě souvisí se znázorněním gravidity (MATEESCU—VOINESCU 1982, 55, obr. 5). Známa je i z areálu kultury Vinča, zvláště počínaje stupněm C (BIBIKOV 1953, 227). Tuto polohu paží má také kubisticky pojatá sedící žena ze Szegvár-Tüzköves z kultury potiské (IDOLE 1972, tab. 17—19), jejíž hráněné, směrem k břichu plynule se zhmotňující tělo může také vyjadřovat těhotenství. Také některé antropomorfní nádoby typu Kőkénydomb mají plastické paže složené na břichu (BANNER 1959, obr. 3, 4). Z areálu lengyelské kultury lze v souvislosti s popsanou polohou paží zmínit pouze výčnělek ze stěny nádoby ze Zengővárkony, představující ženu s dítětem v náručí tak, že ruce postavičky jsou překříženy přes břicho (DOMBAY 1960, 217, tab. LXXXVII : 2, CXIV : 2a, b).

### **B: paže spočívající volně na horní části nohou**

V tomto provedení se objeví pouze u sedících ženských i mužských figur, a to od Anatolie (Çatal Hüyük) přes Krétu a Thesálii (HÖCKMANN 1968, II, tab. 1 : 3, 8 : 113, 10 : 240, 13 : 235, 331; MATEESCU—VOINESCU 1982, obr. 18) po Trákii (TODOROVA-AVRAMOVA 1975, tab. IV : 2, VII : 2). Sošku ženy „myslitele“ z hrobu z Cernavody, která má obě ruce složené na pravém koleně (BERCIU 1961, tab. XXXV : 1; 1966, 8, obr. 2), by bylo možno k této variantě přiřadit jen zcela přibližně.



Obr. 40a, b. Jaroměřice n/R.

### **C: paže modelované obloukovitě vedle těla tak, že ruce jsou opřeny v bok figury**

Toto provedení paží se vyskytne vzácně a pokud je mi známo pouze v Řecku (THEOCHARIS 1973, 309, obr. 202; MATEESCU—VOINESCU 1982, obr. 3) a v centrální části Balkánu, zvláště v kultuře Vinča, hlavně u sedících figur (Valač, Predionica, Pločnik: HÖCKMANN 1968, II, tab. 23 : 517, 24 : 545, 27 : 661, 28 : 707, 708).

### **D: připažené paže**

Sošky s připažením jsou ojediněle registrovány na lokalitě Hacilar (HÖCKMANN 1968, II, tab. 6 : 49); z Evropy mi známy nejsou, nepočítáme-li sem schematizovanou figurku z Vochova u Plzně — *tab. IX : 1* —, případně některé podobné zjednodušené kreace.

### **E: paže vztažené před tělo**

Paže v pohybu před tělem se vyskytnou pouze v MMK a patrně také v soudobém materiálu Dolního Rakouska. Lze je zřejmě očekávat zvláště v západolengyelské oblasti. Nejčastěji jsou doloženy z moravských lokalit Jaroměřice n/R. a zejména z Hlubokých Mašůvek III.

### **F: vzpažené paže**

Sošky se širokým vzpažením jsem probral výše (sub 5.1.4.).

### **G: paže ve vzájemně různých polohách**

Tato skupina je nejvariabilnější, pro naše potřeby však nejdůležitější.

Zahajuje ji výjev s polohou paží v tzv. venušině póze — *tab. II : 7, 8* —, známý až ze střední Asie (MASSON—SARIANIDI 1973, tab. XXVII : 10), dále z Mezopotámie (FRANZ 1937b, tab. 14 : 1), z bulharské stanice Usoje I (TODOROVA—ZLATARSKI 1978, 5, obr. 5b) a ukrajinské Luky Vrubleveckoj (BIBIKOV 1953, 211, obr. 11 : v, tab. 80 : b). Při této poloze je jedna ruka složena na nadrech, druhá spočívá v klíně (u sedících figur, či figur s nízkou neproporční spodní částí ruka dosahuje až do podbříšku, u figur stojících jen na břicho). Překvapující variantou „venušiny pózy“ je exemplář z Tiszafüred-Majoros, snad aplikace na pokličce (?) — *tab. II : 5* —, náležející eneolitické skupině Huniadyháalom (KALICZ 1980a, 62, obr. 7 : 1; IDOLE 1972, tab. 26). Jinou variantou je torzo větší figury z Luky Vrubleveckoj, které má pravou paži přeloženou přes horní část hrudi tak, že ruka dosahuje až za krk, zatímco levá paže směřuje běžným způsobem ke klínu (BIBIKOV 1953, 211, obr. 20 : g, tab. 80 : a).

Jinou verzí vzájemně různě položených paží je umístění levé ruky na spodek břicha a pravé naopak na spodek zad — *tab. II : 4, 10*; tento případ je znám ze dvou exemplářů z Bulharska (GEORGIEV 1961, obr.



Obr. 41a, b. Jaroměřice n/R.

3 : 1a—c; VAJSOV 1980, 61, tab. 63 : 1), při čemž soška z lokality German je patrně mužská.

Další dvě figurky mají polohy paží netypické. Neumělá ženská soška z Porodin má levou ruku opřenou v bok, pravou položenou v klíně — *tab. II : 9* —, drobná karikatura z Vidra má levou paži složenou horizontálně na prsou, pravou ohnutou v lokti tak, že ruka směřuje pod bradu stylizované hlavy — *tab. II : 6*; stejným způsobem byla asi modelována neumělá mužská postavička z Dragușeni v Moldavii (V. DUMITRESCU 1933, 142, obr. 21) a ženská polosedící soška z Tîrpești (MARINESCU—BÎLCU 1974, obr. 73 : 6).

Paže ve vzájemně různých polohách, z nichž alespoň jedna směřuje do prostoru před tělo, jsem zmínil výše (sub 5.1.3.) — *tab. II : 1—3*.

Z uvedených základních analogií plasticky modelovaných paží moravských plastik vyplývá:

1. moravské antropomorfní sošky mají poměrně omezený sortiment kombinací plasticky modelovaných paží;

2. na Moravě zato vznikl a jako v jediné oblasti se i rozšířil způsob plastické modelace paží vztahených v prostoru před tělem sošky (mašůvecký typ);

3. paže sedících plastik MMK byly asi obvykle modelovány ve vzájemně různé poloze; v některých případech snad šlo o reliéfní, častěji však o plastické celistvé paže, z nichž jedna nebo obě směřovaly volně před tělo;

4. hlavička sošky z Těšetic-Kyjovic s rukou pod bradou ukazuje na

nečekaně široký rozptyl (patrně sedící) plastiky typu „myslitele“ z Cernavody až do střední Evropy.

\* \* \*

Zvláštní variantou sedící plastiky jsou párové sošky. Z obsahu MMK jsou známy pouze dva exempláře: z hradiska u Kramolína. Jde především o torzo sedící figurky muže s naznačeným pohlavím, jehož trup je přikloněn k pravé straně, kde je současně zjevné původní spojení s trupem jiné plastiky. Lze reálně předpokládat, že šlo o párovou sošku sedícího muže a ženy. Šlo by tedy o určitou analogii sousoší „božského“ páru, známých z Předního východu či Egypta. Druhý exemplář patří spíše do kategorie aplikované plastiky (držadlo pokličky?, závěsný předmět?): jde o drobnou, značně poškozenou kompozici proti sobě sedících muže a ženy — *tab. 109 : 1, 2*.

K párovým plastikám je třeba počítat i polovinu drobné sošky ze sídliště II. stupně MMK z Troubelic — *tab. 110 : 1*. Nelze říci, zda šlo vysloveně o sedící plastikou; každopádně však jsou tu v silné stylizaci zachyceny dvě k sobě se vinoucí postavy, jejichž náznakovitě provedené paže se vzájemně ovíjejí.



Obr. 42a, b. Znojmo-Novosady.

Do skupiny sedících sošek nelze přímo zařadit ani figurky modelované v nakloněném postoji — *tab. 81 : 1* —, ale je nutno se o nich v této souvislosti zmínit. Modelace v nakloněném, nahrbeném či polostojícím-polosedícím postoji není v neolitu zcela výjimečná. Mimo rámeček lengyelské kultury je nejlepším příkladem tohoto pojetí „venuše“ z Oborína (VIZDAL 1961, 322n, obr. 140). Také na Balkáně se objevují polosedící ženské sošky a to dokonce ve větším počtu než vlastní sedící figury (VAJSOV 1980, 25); velmi časté jsou např. v kultuře precucutenské (MARINESCU—BÍLCU 1974). Kompozice stojící předkloněné figurky ženy může souviset s adorací, může však vyjadřovat také určité fyziologické procesy související s mateřstvím.

Sedící lidskou (ženskou?) postavu zdobuje posléze i držadlo pokličky z Těšetic-Kyjovic, dochované sice jen fragmentárně, ale přece do té míry, že je možno rozeznat, že trup figurky s hlavou a pažemi tvořil patrně vlastní držadlo pokličky, zatímco hýždě a nohy splývaly s pláštěm předmětu — *tab. 109 : 3*. V tomto případě jde ovšem vysloveně o doklad aplikované lidské plastiky.

### 5.1.7. Ostatní sošky

Do poslední skupiny samostatných plastik patří několik figur, které z různých důvodů nelze zařadit do žádného z výše charakterizovaných typů. Netvoří také homogenní skupinu, nýbrž jen konglomerát neumělých výtvorů, hříček, případně i polotovarů.

Patří sem především soška ženy s plochým temenem hlavy a se zvedajícími se pahýly paží, oblečená jakoby do zvonovité řízy; pochází z Těšetic-Kyjovic, obj. 4 — *tab. 3 : 1*. Má téměř přesnou analogii ve figurce z dolnorakouského Obritzberg — *tab. VIII : 1* — (KIES 1980, tab. 1—3). V obou případech mohlo jít i o pokličky s antropomorfní rukojetí, která se ovšem stala dominantou.

Obě sošky, zvláště pak těšetický exemplář, zasluhují hlubší analýzu. Některé jejich znaky totiž ukazují na staroneolitické tradice: jde v první řadě o plochou, mírně skosenou „pokrývku“ hlavy, která se podobá idolkům lidu s lineární keramikou (F. VILDOMEK 1932; 1950, 7, tab. I : 3), dále o výraznou modelaci hrudních tvarů a zvonovitý spodek; oba posledně zmíněné znaky se objeví již v kultuře starčevské (HÖCKMANN 1968, I, 44—45), nejvýrazněji na tzv. venuši ze Starčeva (D. GARASANIN 1950, obr. 1; HÖCKMANN 1968, II, tab. 18 : 818), a jejich analogie postupují k jihu až do Řecka, případně na Přední východ. Je-li „venuše“ ze Starčeva vespod správně rekonstruována, pak zvonovitá říza sošky i naturalistická modelace ňader jsou přímou inspirací pro obě výše zmíněné lengyelské figurky. Pouze pojetí paží je úzce lokální. Škoda, že starčevský exemplář nemá hlavu, jejíž pojetí by mohlo naznačené analogie ještě posílit.

Obě zvonovité lengyelské sošky jsou výrazem tendence podat ženskou postavu v dlouhém šatě, ale s odhalenými ňadry. Tato tendence je patrně staroneolitického původu, přežívá však každopádně až do mladšího neolitu a může být chápána i jako předobraz eneolitických (vučedolských)



Obr. 43a, b. Jaroměřice n/R.

zvonovitých idolů (RUTTKAY 1978, 509); její vyústění lze spatřovat v klasickém provedení v mínójských terakotách „hadích bohyní“.

Ve skupině ostatních sošek je třeba registrovat zatím jediný doklad terakoty typu „busty“ z Jaroměřic n/R — *tab. 76 : 2* —, o němž jsem se již zmínil výše (5.1.1.).

Dále sem řadím několik miniaturních figurek — *tab. 105* —, z nichž některé mají znaky konkrétního typu lidské plastiky, např. maloměrického — *tab. 105 : 4* — či mašůveckého — *tab. 105 : 5* —, většinou však jde o natolik atypické výtvoary, že na ně běžná klasifikační kritéria ani vztáhnout nelze. Ve dvou případech jde o mužské sošky (Střelice II/ml., Boskovštejn III — *tab. 105 : 3, 5*), ostatní jsou pohlavně spíše neurčitelné, i když exemplář z Jezeřan-Maršovic — *tab. 105 : 4* — bude asi ženský. Figurka ze Střelice má na zádech stopy naznačení páteře, jinak jsou na uvedených miniaturách zpodobeny jen některé znaky lidského těla. Sošku z Boskovštejna III označil F. VILDOMEČ za doklad úpadku nejmladší moravské neolitické plastiky (1929, 37, obr. 11 : 11) a rozhodně se nemýlil. Nejde však sumou o plastiku pozdní fáze MMK, kterou by bylo možno dokumentovat obecné stádium úpadku a zániku figurálních projevů lidu s malovanou keramikou; jsou tu exempláře datovatelné ještě do staršího stupně MMK (Jezeřany-Maršovice).

Ve sbírkových fondech se dále najdou i polotovary k výrobě lidských sošek — *tab. 117*. Jde často o dílčí součásti lidských plastik, např. o hlavu, hýždi s nohou, trup — *tab. 117 : 1, 10, 12, 6* —, které se nakonec nepoužily a tudíž nedostaly ani definitivní podobu. Jindy jde o pouhou „surovinu“,

hrudky modelovací hlíny — *tab. 117 : 3* — nebo o kusy nezdařené, odpadní apod. Některé z těchto předmětů mohou sloužit i jako pramen studia technologie plastiky.

### 5.1.8. Výzdoba lidských sošek<sup>6</sup>

Povrch většiny lidských sošek nebyl příliš upravován. Jsou známy doklady i značně hrubé a neúhledné modelace povrchu. Vzhled plastik zřejmě odpovídal případ od případu jejich poslání: lépe byly vypracovány „velké“ figury, tvořící ústřední motiv kultovních aranžmá, huře obyčejná vóta určená vesměs ke zničení.

Zdobení lidských figur MMK nebylo vůbec běžné, spíše výjimečné. Na rozdíl od antropomorfní plastiky většiny balkánských „idolregionů“, výrazně např. komplexu Cucuteni-Tripylje, kde je zvláště rytá výzdoba sošek běžná a revokuje oděv nebo jeho části (BIBIKOV 1953, 213; HÖCKMANN 1968; VAJSOV 1980, 48), je lengyelská plastika převážně nezdobená. Vlastní výzdoba, tj. taková, která nesouvisí s vyznačením určitých tělesných znaků nebo oděvu, je tu vzácná. Překvapuje to zvláště v případě malování, kde polychromie povrchu plastik je mnohonásobně řidší než na běžné keramice. Malování figur navíc v průběhu vývoje MMK ubývá — stejně jako malování nádob. Zásady malby včetně výběru barev se řídí běžnými normami.

Z celkového počtu 1323 kusů evidovaných lidských plastik lidu s MMK nese pouze 133 exemplářů, tj. 10,1 %, stopy malování. Z toho řada exemplářů je malována polychromně. Nejčastěji je zastoupena barva červená (108×), následuje žlutá (69×), černá (7×) a bílá (5×). Malování je častější ve starším stupni MMK, v mladším se objeví spíše výjimečně (červená nebo bílá monochromie). V těšetickém souboru (Ia) je malování prokázáno na 24,64 % plastik, v jaroměřickém souboru (Ib) na 11,27 % plastik. Z obou sídlištních horizontů v Hlubokých Mašůvkách III je stop malby na soškách jen nepatrně, což je zaviněno špatnou dochovalostí barev v místních úložních podmínkách.

Čitelnost malby sošek většinou není dobrá. Ve starším stupni šlo častěji o polychromní malbu, v menší míře i o monochromii, v mladším stupni je tomu naopak. V červeno-žluto-černé polychromii fáze Ia identifikujeme nejčastěji znázornění šperku nebo zdůraznění tělesných znaků. Na žlutém podkladě se objeví červený „náhrdelník“ nebo výstřih, příp. lem rukávů nebo nader; poměrně často se červenou barvou zdůrazňoval stydký trojúhelník, a to ještě i ve fázi Ib. CH. NEUGEBAUER—MARESCH předpokládá, že žlutá barva sloužila ke znázornění barvy kůže těla, červená ke zpodobení šperku a černá k vyznačení vlasu a oděvu (CH. + J.—W. NEUGEBAUER 1982, 18). Její pozorování se opírá především o exemplář malované sošky z Falkenstein-Schanzboden — *tab. VII : 1* — a je obecně přijatelné. Ostatně např. i v tripylské kultuře

<sup>6</sup> Výzdobou lidské plastiky jsem se blíže zabýval na jiném místě (PODBORSKÝ 1983b, 60n); v této subkapitole podávám pouze résumé celé problematiky výzdoby sošek.

bývá vlas na soškách, pokud je naznačen, proveden černou barvou (PA-SSEK 1949, 93, obr. 48 : 2).

Malování lidských figur MMK tedy souvisí se zdůrazněním některých znaků těla, příp. vlasu a šperku, nikoli s pouhým ornamentem (J. NEUSTUPNÝ 1931, 33). „Čistý“ malovaný ornament by mohl být spatřován pouze na torzu velké duté plastiky z Křepic — *tab. 7*. Tento exemplář má hýždě kobercovitě pomalovány horizontálními řadami černých, resp. hnědočerných koleček a pruhů, které mohou být chápány jako napodobení malování těla nebo šatu (V. VILDOMEK 1965, 176; MAREŠOVÁ 1971, 60); otázku napodobení šatu malbou na povrchu figur, nastolenou již začátkem 20. stol. (ČERVINKA 1908, 75n; J. NEUSTUPNÝ 1931, 33; SKUTIL 1940, 38), nelze ani na základě křepického nálezu spolehlivě zodpovědět.

Vhloubené techniky používal výrobce terakot ještě více než malování právě k vyznačování prvků lidského těla (obličej, účes, prsty, pás, klín apod.) nebo ozdob (nákrčník). I této asociační „výzdoby“ je ve srovnání s jinými oblastmi daleko méně. Trojúhelník provedený soustavou vpichů na zádech poškozeného torza z Boskovštejna I — *tab. 112 : 2c* — považoval J. PALLIARDI za doklad modelace figury v oděvu (1911, 46), ale i v tomto případě jde spíše, jako je tomu s rytými trojúhelníky pod hrdlem na zádech i na prsou plastik, o vyznačení výstřihu nebo ozdoby.

Na lengyelské plastice obecně nebyl oděv znázorňován ani rytou technikou, jak jsme toho svědky na soškách balkánských (HÖCKMANN 1968; VAJSOV 1980, 48, obr. 5, 6); typická „zášterka“, známá od konce



Obr. 44a, b. Boskovštejn II.



balkánského neolitu na soškách kultur Marica, Gumelnița, Gradešnica, Salcuța, Vinča Pločnik atd., se objeví ojediněle ještě v Panonii (KALICZ—KÁROLYI 1978, 123, tab. 51 : 2a), ale dále k severozápadu se nedostala.

Vlastní „čistý“ vhloubený ornament je opět vzácný. Spatříme jej na 2—3 fragmentech (Brno—Obrány, Slatinky — tab. 80 : 2b, 108 : 2). Za ozdoby považují i „slzičkovitý“ motiv na zádech torza z Kramolína — tab. 99 : 2c —, známý jinak běžně z užitkové keramiky. Patrně ani skupiny jemných vpichů na těle subtilní figurky z Jaroměřic n/R — tab. 69 : 2 — nemají jiný než dekorační význam; myšlenka o napodobení tetování těla postrádá na průkaznosti (SKUTIL 1940, 46—47). Tři větší svislé zářezy na zadní straně vzhůru ohnuté paže torza z Jaroměřic n/R — tab. 76 : 1c — mohou mít dnes nevysvětlitelný magický význam stejně jako svislé rýžky na čele dvou střelických sošek — tab. 3 : 2, 45 : 2. Také nepravidelné, z části větvičkovitě řazené skupiny rytých rýh na sošce z Kostelce n/H — tab. 106 : 4 — je třeba považovat za prostý ornament. Na této drobné figurce, jejíž modelace připomíná terakoty tripylské kultury, je pozoruhodný také vlas, naznačený několika širokými rýhami, jdoucími od temene hlavy až na záda.

O plastických elementech výzdoby sošek nelze vůbec hovořit: všechny tyto prvky (výčlenky, lišty, žlábký) vyjadřují výhradně jen zcela určité prvky lidského těla, příp. šperk nebo část oděvu.

### 5.1.9. Interpretace morfologických znaků lidských sošek

Základní otázkou morfologické interpretace plastiky je úvaha o vztahu lidských figur k fyzickému typu jejich tvůrců. I když odmítneme názor, že ženské sošky jsou zhmotněním ideálu krásy své doby (srov. sub 7.1.) a vyloučíme tím myšlenku přímého odrazu tělesného vzhledu tvůrců neolitu na hliněných plastikách, nemůžeme vyloučit alespoň podvědomý reflex fyziognomie tvůrců na jejich výtvořech. Soud odborníků bývá v tomto směru pozitivní alespoň pokud se týká některých nápadných tělesných jevů (pachypodie, hypertrofizace hýždí; srov. VENCL 1983, 98). Půjde dále o to, zda i v případě typu obličej se v terakotovém inventáři skrývá možnost hlubšího poznání neolitické populace.

Odráží se tedy tělesný habit nositelů MMK na tvarech hliněných sošek? Na tuto otázku lze odpovědět kladně i záporně,<sup>7</sup> apriori by se však pokus o využití morfologie plastik v tomto směru neměl odsuzovat. Modelace těla sošek sama mnoho možností studia tělesných znaků nedává. Využit je možno spíše portrétní hlavy zejména větších sošek, které se vyskytují v celém vývoji MMK se zřejmým vrcholem ve fázi Ib. Ve většině případů jsou hlavy figur provedeny jako velmi abstraktní zkratky;

<sup>7</sup> Pokusy o hodnocení populace tvůrců neolitu podle vzhledu lidské plastiky bývají obvykle kritizovány. Tak např. byla odmítnuta MELLAARTOVA snaha o vydělení dvou fyzických typů neolitických obyvatel Anatólie podle stylizace obličejů a hrudi plastik (MASSON—SARIANIDI 1973, 55); také rozlišení negroidní, armenoidní a europidní složky nositelů butmírské kultury, jak je navrhl A. BENAC podle analýzy naturalistických figur butmírské plastiky (1953, 73n, 88n; HÜCKMANN 1968, I, 89) není považováno za přesvědčivé. Nedostatkem je tu malá znalost antropologie neolitu, s jejímiž výsledky by výpověď plastiky bylo možno konfrontovat.

v několika případech by však bylo možno soudit na přímý odraz živé předlohy, i když ani tu nejde o konkrétní portrét.

Pokusil jsem se rozlišit dva odlišné typy profilů obličeje portrétních plastik MMK: 1. profil s nápadně prominujícím klenutým nosem, který dává figuře vzhled „armenoidní“ tváře, a 2. profil s mírně konvexní linií nosu (PODBORSKÝ 1983b, 67, obr. 32). Prvý „armenoidní“ profil je velmi nápadný a vyskytuje se v celém vývoji lengyelské kultury na Moravě, v Rakousku i v Maďarsku (MAURER 1976b, 24, 26, obr. 5 : 5; 1982a, 104—105, obr. 33 : 2, 34; DOMBAY 1960, tab. CXIV : 4, 5; KALICZ 1970, obr. 22). Na Moravě je výrazně aplikován na velké hlavě ze Střelic a Jaroměřic n/R — *tab. 57 : 4, 3* — a na řadě menších tvářích z Boskovštejna II, Brna-Bystrce, Brna-Obřan, Hlubokých Mašůvek, Jaroměřic n/R, Jezeřan-Maršovic, Těšetic-Kyjovic a Střelic III — *tab. 111 : 4, 95 : 3, 61 : 1, 66 : 2—4, 95 : 1, 6, 58 : 1, 3, 59 : 9, 77 : 2, 9 : 1, 95 : 9*. Není bez zajímavosti, že ostrý skobovitý nos je i na pozitivu získaném z hlíněné formy na „výlisky“ hlav lidských sošek ze Steinberg, okr. Oberpullendorf, v Rakousku (HAUTMANN 1931, 67, obr. 2).

Profil obličeje s přímým, případně konvexním nosem není již tak nápadný. Může být ovlivněn i kuželovitou koncepcí samotné hlavy. Je znám prakticky ze stejných lokalit jako typ „armenoidní“, v nejlepším provedení patrně z fragmentu hlavy ze Střelic II/st. — *tab. 66 : 1* —, dále z Hlubokých Mašůvek, Jaroměřic n/R, Těšetic-Kyjovic a Znojma-Novosad — *tab. 95 : 2, 56 : 1, 3, 10 : 1, 11 : 1, 57 : 2*. Vyskytuje se opět v průběhu celého vývoje MMK.

Oba základní typy profilů obličeje plastik MMK mají některé analogie i na Balkáně; zvláště z Bulharska je nověji publikována portrétní plastika s realisticky modelovanými rysy obličeje: Prvý „armenoidní“ typ uvádí např. I. VAJSOV ze severozápadního Bulharska (Baurene) z prostředí kultury Gradešnica (1980, 57, tab. 67 : 6), jiný případ z téhož prostředí pochází z naleziště Kurilo-Kremenica (VAJSOV 1980, 91, tab. 16 : 8). Výrazný portrét druhého typu z Kurilo-Kremenicy (VAJSOV 1980, 91, tab. 16 : 9, 73 : 2) představuje velmi realisticky pojatou studii hlavy člověka se zatrpklým výrazem; její detailní provedení jde do minuciózních podrobností (naznačení žilek na krku). Tento portrét je o to důležitější, že z lokality Choga Mami v Mezopotámii pochází z prostředí sámské kultury jeho až podivuhodně přesná analogie (MELLAART 1975, 155, obr. 93).

Naznačené shody v portrétní plastice otevírají možnosti studia nových, dosud netušených souvislostí předovýchodního, balkánského a střeoevropského neolitu.

Dalším důležitým aspektem studia portrétní plastiky je výraz tváře. Může vyjadřovat určitý emotivní stav, např. nábožné soustředění, extázi (u maskovitých k nebi obrácených tvářích), radost, optimismus — *tab. 56 : 1, 3* — či smutek, škleb — *tab. 57 : 1* — apod. V jaroměřickém souboru má větší portrétní hlava otevřená ústa — *tab. 57 : 3* —, jev, který se vzácně objeví i na jihovýchodě (Butmir: HÖCKMANN 1968, II, tab.



Obr. 45a, b. Brno-Bystrc.

30 : 857). Není třeba zdůrazňovat, že výraz tváře je neobyčejně důležitým momentem při výkladu sémantiky lidské plastiky.

Druhým klíčovým problémem morfologie sošek je možnost jejich pohlavní diferenciaci. Předpokládá se, že v neolitu byly zpodobovány především ženské postavy, ale v žádném „idolregionu“ nechybějí ani mužské terakoty, jakkoli bývají ve značné menšině.<sup>8</sup> Hypertrofizace hýždí figur, náznaky prsů, typický stydký trojúhelník a jiné znaky dávají feminizaci lidské plastiky jistě plné oprávnění. V bohatém inventáři moravské plastiky se však také vyskytne řada figur bez ryze ženských znaků včetně absence prsů. Jednoznačné určení pohlaví sošek bývá možné jen zřídka a tak nezbyvá než uchýlit se ke zjednodušenému klasifikačnímu kritériu: neexistence prsů je dokladem zpodobení muže (srov. podobně BIBIKOV 1953, 205). Jiných bezprostředních hledisek není; falických sošek je v našem prostředí jen zanedbatelný počet a ještě jde spíše o karikatury než o seriózní plastiku. Podle uvedeného měřítka se mužské sošky vyskytují od počátku vývoje MMK, jejich počet však postupně narůstá: Tak např. z těšetického a střelického souborů fáze Ia je identifikovatelných jen 8 exemplářů mužských sošek, což je asi 1 : 7,75 vůči rozlišitelným plastikám ženským; ve skutečnosti ovšem je tento poměr daleko příznivější ve prospěch ženských terakot, neboť v mase sexuálně neurčitelných exemplářů budou zákonitě také převažovat sošky žen. V jaroměřické kolekci (Ib) je určitelných 11 kusů mužských figur, což dává vůči ženským poměr 1 : 1,12. V souboru staršího sídlištního horizontu v Hlubokých Mašůvkách III (Ib) dává 8 mužských figur vůči 17

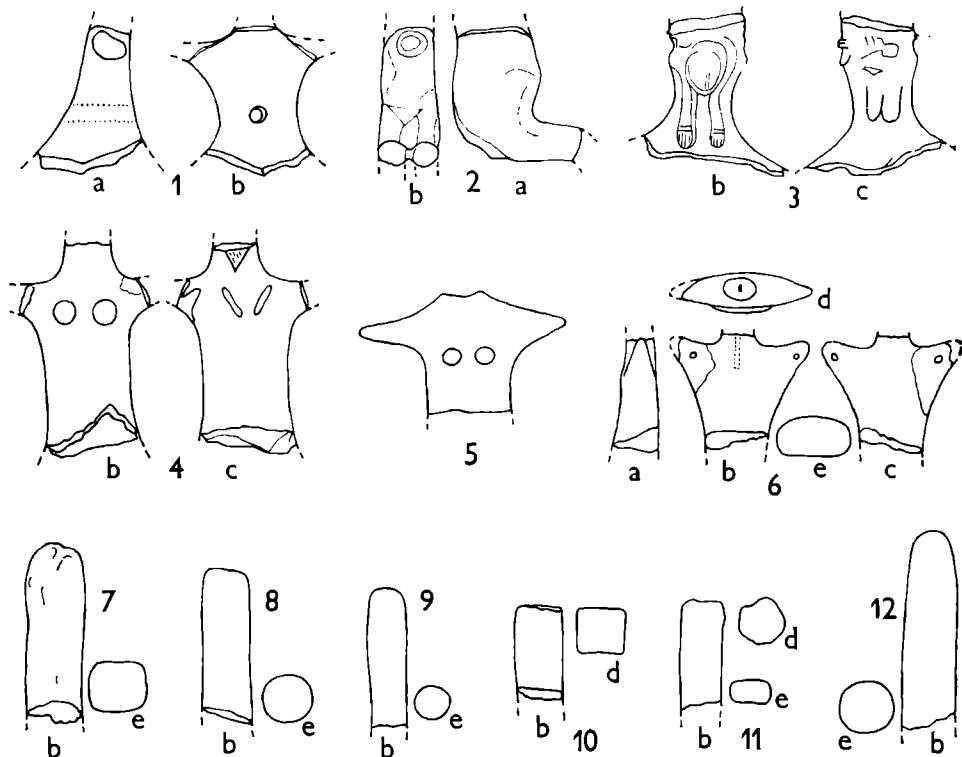
<sup>8</sup> Přesných statistických údajů o poměru ženských a mužských sošek je málo. E. BULANDA (1947, 5) uvádí, že v tripylské kultuře na 110 ženských sošek připadá 12 mužských figur. Ve vincičské kultuře se údajně vyskytuje v údolí řeky Moravy relativně větší počet mužských sošek než v srbském Podunají, přesná čísla však k dispozici nejsou (HÖCKMANN 1968, I, 79). Pro bulharský eneolit uvádí H. TODOROVA, že přes 90 % antropomorfních plastik je ženských; mužské jsou spíše výjimkou (1979, 59).

ženským poměr cca 1 : 2, 13; stav ve fázi IIa nelze, žel, na tomto nalezišti spolehlivě vyčísřit, ale přítomnost mužských sošek je i tu zcela jistá. Také hrubší obličejové rysy některých portrétních hlav (CH. + J.—W. NEUGEBAUER 1982, 20, obr. 9 : 6; GAÁL—TORMA 1982, 6, obr.) svědčí pro mužskou tvář.

Vcelku nelze pozorovat žádných stylistických, technologických ani kvalitativních rozdílů mezi plastikou ženskou a mužskou. Předpoklad realističtější modelace mužských figur oproti ženským — podléhajícím více tradiční stylizaci (VAJSOV 1980, 52) — nelze na moravském materiálu potvrdit stejně jako konstatování, že v tripylské kultuře jsou mužské sošky zpracovány méně pečlivě než ženské (CEHAK 1931, 166, 186).

Sledování dalších tělesných znaků na soškách není bez efektu, může však být chápáno i jako málo významné. Tak např. se v několika případech — *tab. 62 : 1, 94 : 3, 98 : 3* — (srov. též F. VILDOMEČ 1950, 20, obr. 6 : 5) vyskytne zduření krku figury, které by mohlo být s určitou dávkou imaginace vyloženo jako doklad „volete“.

V omezeném počtu případů je na soškách vyznačen pupek a to opět v celém rozsahu vývoje MMK. Je znázorněn obyčejně prostým výčnělkem — *tab. 16 : 2b, 29, 30 : 1, 45 : 2, 99 : 4* —, v mladším stupni i důlkem



Tab. III. Některé zvláštní druhy antropomorfní plastiky. 1, 4 — Hluboké Mašůvky III/ml. (VMB). 2, 8 — Jaroměřice n/R (podle J. Skutilla a VMB). 3 — Tiszafüred-Majoros (podle N. Kálicze). 5 — Bánov (podle J. Pavelčíka). 7, 8 — Boskovštejn (MM Brno). 9 — Bojanovice (MM Brno). 10, 11 — Výchapy-Stěpánovice (MM Brno). 12 — Velehrad (MM Brno).

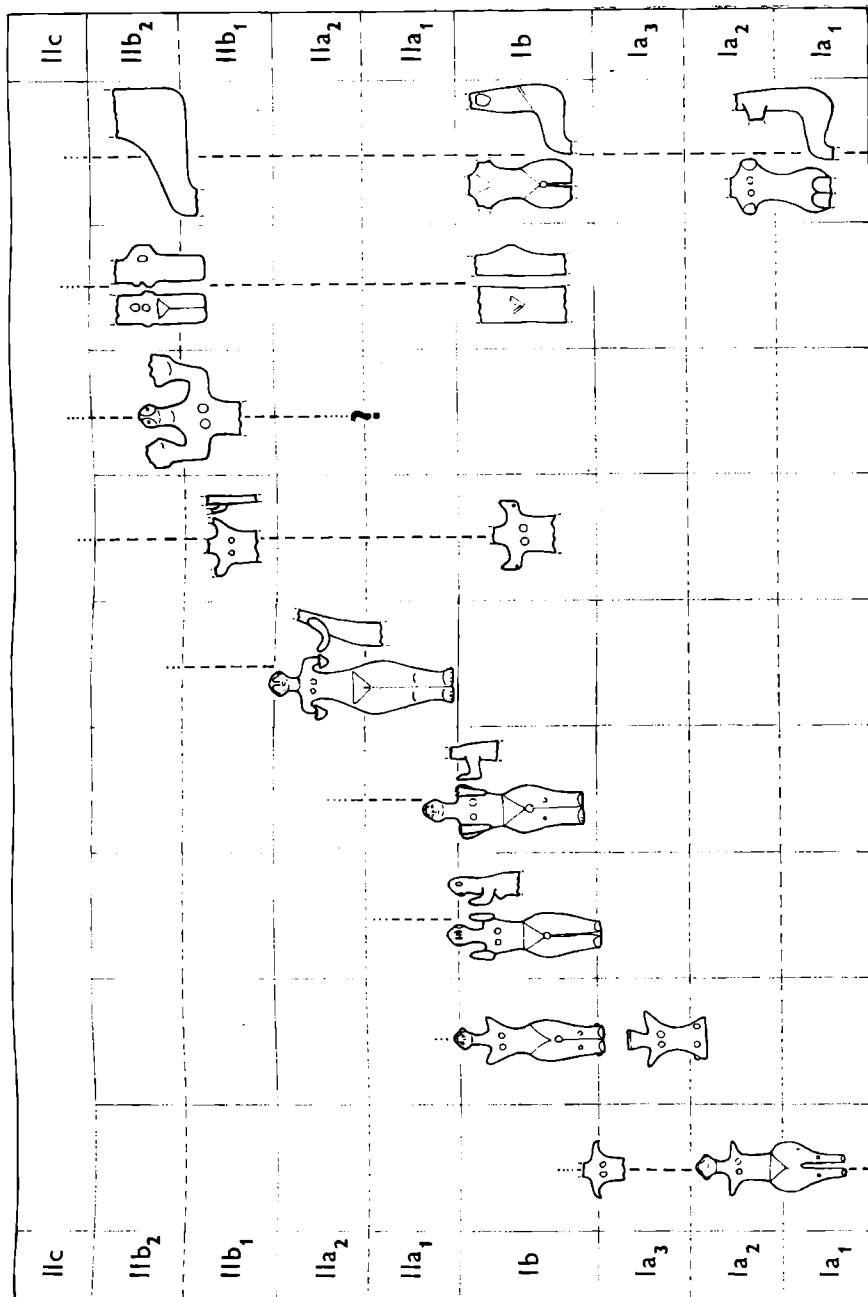
v plasticky modelovaném povrchu břicha — *tab. 92, 103 : 2*. Na sloupcové sošce z Kramolína zjistíme na střední části těla 2 výstupky nad sebou — *tab. 101 : 3*; horní z nich snad stylizuje ňadra. I když vyznačení pupku se objeví vesměs na ženských soškách, nezdá se být pravděpodobné, že by tímto způsobem chtěl tvůrce vyznačit graviditu. Naznačení těhotenství bylo provedeno v dosud známých případech zcela naturalisticky (modelací vzedmutého břicha).

Z Moravy je známo 3—5 případů ženských gravidních sošek, tj. 0,23 až 0,38 % z celkového počtu lidských figur. Ze staršího stupně MMK jde o fragment z Koberic a torzo z neznámé lokality — *tab. 22 : 3a, 23 : 2a* —, z mladšího stupně pak pochází vůbec nejvýraznější doklad — soška z Nemojan na Vyškovsku — *tab. 96 : 3* — (JANÁK 1977). Sporný je případ torza hrudi ze Ctidružic — *tab. 96 : 1* —, kde souvislé horizontální žebro na břiše s naznačením gravidity souviset může i nemusí. Poslední známý případ je z Jaroměric n/R, odkud publikoval J. SKUTIL (1940, *tab. 28 : 10a, b*; MATEESCU—VOINESCU 1982, 57, obr. 4) drobnou (v 37 mm) sedící gravidní ženskou sošku — *tab. III : 2* —, dnes v inventáři Moravského muzea v Brně nezjistitelnou. Včetně sporných exemplářů je tedy případů těhotenství v plastice MMK velmi málo, hluboko pod průměr ostatních regionů. Nápadné je, že žádná ze zachovalých sedících figur nenese znaky gravidity; nelze tudíž ideu sedící ženy apriori spojit s ideou mateřství.

Znárodnění vlastního pohlaví nebývá na soškách časté. Na mužských figurkách je vůbec spíše zvláštností — *tab. 105 : 3, 5* — (srov. též MAURER 1982a, 90, obr. 38 : 2), ale ani na ženských terakotách není pravidlem — *tab. 54 : 2b, 103 : 1b*. Spíše se vyskytne jen zdůrazněný podbřišní trojúhelník.

Zvláštního zastavení si zaslouží interpretace příčných otvorů v pánevní či nadkolenní partii plastik. Dokladů těchto otvorů je velký počet. Hromadně jsou zastoupeny v souboru jaroměrickém — *tab. 73—75* —, starším mašůveckém — *tab. 63—65* — a na typických lokalitách fáze Ib — *tab. 54, 71, 79, 81, 83—85*. Otvor bývá horizontální, častěji však prochází šikmo dolů zepředu dozadu, takže vzadu ústí vespod až mezi sedacími svaly. Vyskytly se názory, že jde o vyznačení pohlaví (PALLIARDI 1911, 125) nebo o otvory k upevnění figur ke stěně (F. VILDOMEK 1925, 3; SKUTIL 1940, 44, 50), či názory o obou významech (F. VILDOMEK 1950, 8). Z obecnějšího pohledu existují také výklady abstraktnějšího rázu, týkající se magického připoutání idolu na určité místo (HÖCKMANN 1968, I, 142; RUTTKAY 1973, 33; CH. + J.—W. NEUGEBAUER 1982, 20).

Objektivní výklad otvorů v klíně plastik je obtížný. S vyznačením ženského pohlaví určitě nesouvisejí: jednak jsou známy otvory v neodpovídajícím místě — *tab. 62 : 2, 64 : 2, 70 : 1, 71, 74 : 1—3, 100 : 1, 3* —, nebo se tento otvor nachází na mužské sošce (F. VILDOMEK 1950, 11, *tab. III : 4*), jednak jsou k dispozici ženské sošky s příčným otvorem, které mají kromě toho přímé znázornění vaginy — *tab. 54 : 2b* — (srov. též F. VILDOMEK 1950, 16). Ovšem ani utilitární výklad o připoutávání sošek ke stěně není bez nedostatku: předně jde o jev chronologicky úzce

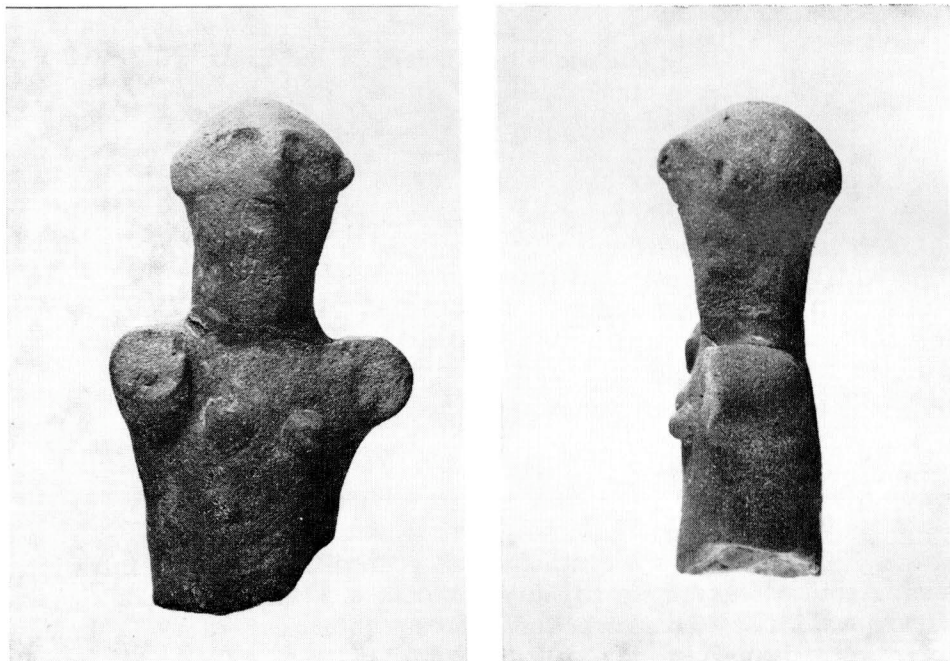


Tab. IV. Typologicko chronologický přehled vývoje samostatné antropomorfní plastiky lúdu s moravskou malovanou keramikou

omezený (Ib) a navíc vyskytující se až v době, kdy figurky mívají již větší, stabilitu sošky spíše zajišťující chodidla, a dále praktická stránka připevňování sošky pomocí příčného otvoru je zcela nejasná. O umístění sošek v domech, příp. v kultovních místech ostatně dosud nevíme nic konkrétního. Protože pak uvedené otvory nejsou ani technologického

původu, je nutno jim připsat vskutku asi magický význam, omezený jen na jednu fázi celého vývoje, v níž se patrně krátkodobě odrazil jiho-východní vliv.

Posledním pozoruhodným jevem jsou šikmá plastická žebra (jedno-, dvo- i trojnásobná) na zádech ženských i mužských figur fáze Ia (srov. sub 5.1.1.). Nesouvisejí asi s vyznačováním některých somatických prvků (např. skeletu lidského těla). Spíše by tu mohla být souvislost s oděvem, ale tu bychom očekávali tato „V“—žebra spíše na hrudi než na zádech. Navíc je z Těšetic-Kyjovic znám případ, kdy ženská soška s plastickými žebry na zádech má na hrudi i na zádech ještě červeně malovaný „V“—ornament — snad zdůraznění výstřihu šatu — *tab. 19 : 1*. Ani interpretace žeber jako šlí (F. VILDOMEK 1929, 21) nemusí odpovídat historickým podmínkám života tvůrců malované keramiky. Šikmá plastická žebra se neobjevují ani na evropské neolitické plastice, nebereme-li v úvahu poněkud odlišné žebrování na zádech sošky z Butmir II (PRAHISTORIJA II, *tab. LXVII : 4b*), kde jde evidentně o naznačení kostry lidského těla. Nelze se tudíž při interpretaci žeber opřít ani o analogie z jiných „idol-regionů“. A tak jsem se pokusil o ryze pratický výklad: žebra mohla sloužit jako vodící lišty tkaniny při zavěšování sošek; nestabilita figurek fáze Ia by jejich případné zavěšování připouštěla (PODBORSKÝ 1983b, 72). Ale ani tento výklad není sto odpovědět na otázku, proč se žebra vyskytují spíše výjimečně než pravidelně a v nápadné koncentraci na těšeticke lokalitě.

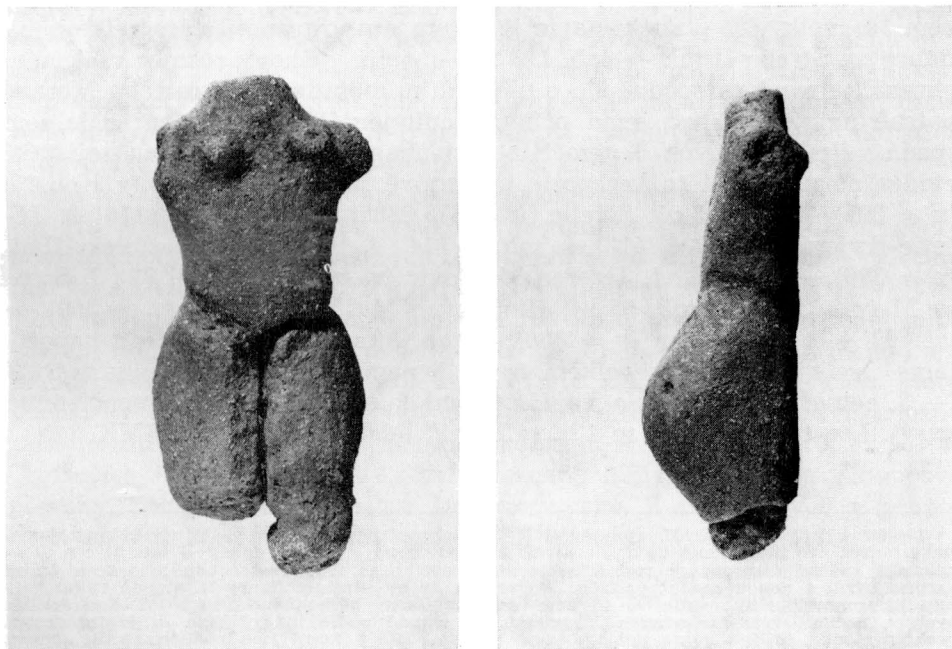


Obr. 46a, b. Jaroměřice n/R.

### 5.1.10. Velikost sošek

Velikost, přesněji výška sošek, si zaslouží hlubší analýzy. Určit průměrné výšky plastik lze ve vysoce fragmentárním pramenném fondu až po sérii výpočtů. Celých figur je málo. I tak je na první pohled zřejmé, že existovaly figury poměrně velké (v až 400 mm), středně velké, malé i zcela miniaturní. Velikost sošek může souviset i se stupněm dokonalosti provedení a tím i s funkcí předmětu. Již S. N. BIBIKOV konstatoval, že velikost lidských plastik závisí v určité míře na jejich funkci (1953, 205). Jak v tripylské kultuře, tak i v balkánských regionech lze pozorovat stejnou velikostní variabilitu antropomorfní plastiky jako na Moravě.

Při odhadu výšky původních figur z jejich dochovaných fragmentů je možno vycházet z indexů jednotlivých částí těla plastik. Pro podrobnou dokumentaci lidských figur jsem zavedl přesně vymezené míry, výšku (V), šířku (Š) a tloušťku (Tl), kromě váhy a dalších technických parametrů. Pro zlomkovitý materiál je třeba použít i dílčích údajů, v tomto případě výškových:  $V_1$  = výška hlavy;  $V_2$  = výška krku;  $V_3$  = výška hlavy a krku;  $V_4$  = výška trupu;  $V_5$  = výška hýždí;  $V_6$  = výška nohou;  $V_7$  = výška hýždí a nohou (PODBORSKÝ 1983b, 19n, obr. 5). Vycházím dále z předpokladu, že existuje závislost proporcí jednotlivých částí lidských sošek na jejich celkové výšce. Tuto závislost je možno vyjádřit indexy jednotlivých dílčích výšek plastiky. Na základě hodnoty základních výškových indexů pak lze z těch částí figury, na nichž jsou změnitelné výškové údaje některých partií, propočítat původní celkovou výšku.



Obr. 47a, b. Jaroměřice n/R.



Stanovení indexů dílčích výšek ovšem není bez problémů. Poměry výšek jednotlivých částí plastik totiž značně kolísají i v rámci stejné časové fáze a výrazněji se mohou měnit zvláště v rámci různých vývojových stupňů a fází.<sup>9</sup> Navíc — celých figur je velmi málo; stanovení indexů závislostí jednotlivých dílčích výšek na celkové výšce proto zatím zůstává jen přibližné. Jako plně dostačující se ukázaly indexy výšek V<sub>3</sub>—V<sub>6</sub>. Hodnoty indexů těchto výšek<sup>10</sup> jsou uvedeny v následující tabulce a to pro fáze Ia, Ib a pro II. stupeň MMK; pro fázi Ia jsou odvozeny z 5 celých exemplářů, pro fázi Ib ze 3 a pro II. stupeň pouze ze 2 úplných sošek:

Index	Stupeň	Ia	Ib	II
V <sub>3</sub> (hlava + krk)		23,9 %	22,0 %	16,4 %
V <sub>4</sub> (trup)		24,3 %	25,4 %	22,5 %
V <sub>5</sub> (hýždě)		31,6 %	24,4 %	28,2 %
V <sub>6</sub> (nohy)		20,2 %	28,2 %	32,9 %

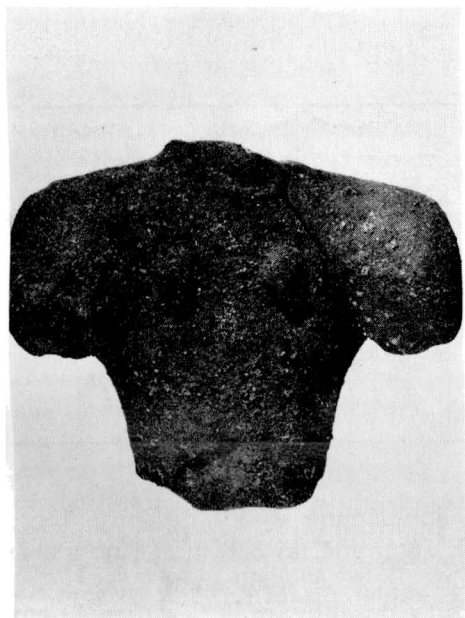
Ve všech fázích naprosto převažují sošky standartní velikosti, naopak nejméně je figur „velkých“ a „miniaturních“.

„Velkých“ figur si všimneme podrobněji:

V moravském pramenném fondu je exaktně identifikovatelných celkem 10 „velkých“ plastik; navíc je k nim nutno připojit část velké nohy figury ze Střelic II/ml. — *tab. 113 : 3* —, jejíž výškový rozměr však není ohraničitelný: každopádně šlo o plastiku mimořádné velikosti, na Moravě patrně největší vůbec, snad přímo monumentálních rozměrů; dále sem spadá výše zmíněných 6 neměřitelných fragmentů, které pocházejí také evidentně z figur této kategorie. Kmenově pak jde o figury z Koberic (v = 399) — *tab. 22 : 3*, Střelic (v = 377, 386) — *tab. 57 : 4*, 116 : 2, Těšetic-Kyjovic (v = 390, 412) — *tab. 2, 114 : 4*, Hlubokých Mašůvek III/st. (v = 386) — *tab. 66 : 4*, Jezeřan-Maršovic (v = 373) — *tab. 79 : 3*, Střelic II (v = 386) — *tab. 56 : 4*, Hlubokých Mašůvek III/ml. (v = 360) — *tab. 93* — a Kramolína (v = 400) — *tab. 99 : 4*. Ve fázi Ia tedy napočítáme „velkých“ plastik celkem 5 (+ 1 neměřitelný kus), ve fázi Ib 3 (+ 3 neměřitelné kusy) a ve II. stupni 2 exempláře (+ 3 neměřitelné kusy). Lze tudíž počítat se 17 „velkými“ lidskými figurami MMK.

<sup>9</sup> Zvláště v případě figur II. stupně MMK jsou propočty původních výšek značně problematické, neboť obě mašůvecké figury, z nichž jsou odvozeny výškové indexy — *tab. 92 : 2, 93* —, vykazují značné disproporce rozměrů hlavních částí těla: trup je v obou případech oproti partiím hýždí a nohou značně potlačen. Nelze říci, že by všechny figury II. stupně vykazovaly tuto disproporcionalitu; spíše se to zdá být specifikem hlubokomašůvecké lokality. Jestliže bychom počítali výšky vhodných fragmentů II. stupně podle indexů fáze Ia či Ib, dostali bychom vcelku odlišné údaje než ty, které uvádím dále a které jsou počítány podle indexů výšek mašůveckých sošek.

<sup>10</sup> Hodnoty indexů jsou udány v %, nikoli zlomkem, jak je to obvyklé, neboť procentuální vyjádření je pro daný účel výhodnější.



Obr. 48. Jaroměřice n/R — Obr. 49. Jaroměřice n/R.

Až na velké soubory plastik (Střelice, Jaroměřice n/R, Těšetice-Kyjovice, Ctidružice) není znám případ, že by z téže lokality pocházela více než 1 „velká“ figura. Pokud jde o Střelice je možné, že vzhledem k nepřesné lokalizaci 2 „velkých“ exemplářů fáze Ia tu jde o nálezy z různých poloh (I, III); dva zmíněné nálezy z polohy Střelice II ovšem mohou být, stejně jako v případě Těšetice-Kyjovic, Jaroměřic n/R a Ctidružic, dokladem existence 2 či 3 „velkých“ plastik z téže lokality a stejného časového horizontu. Vzácnost, ne-li jedinečnost „velkých“ figur na sídlišťích napovídá o jejich zvláštním postavení či funkci, stejně jako i jejich — pokud to lze posoudit — dobré technologické zpracování.

Na základě uvedených výškových poměrů jsem provedl propočty původních výšek u 171 vhodných fragmentů sošek MMK; 96 kusů náleželo fázi Ia, 62 kusů fázi Ib a 13 kusů II. stupni. Spolu se soškami celistvými jsem měření výšek podrobil souhrnně 189 kusů plastik. Řada fragmentů zůstala mimo pozornost z toho důvodu, že jejich míry nebylo možno ani přibližně identifikovat; zmiňuji se zvláště o několika exemplářích, které pocházely evidentně z „velkých“ plastik, exaktně však je nebylo možno zařadit: Střelice — *tab. 49 : 10*; Jaroměřice n/R — *tab. 86 : 10, 87 : 5, 6*; Ctidružice — *tab. 96 : 2, 114 : 3*. Hodnoceny nebyly dále také sloupcové plastiky, neboť jejich proporce jsou netypické. Z naměřených a propočítaných výšek jsem vytřídil následující intervaly velikosti figur:

- |                           |                      |
|---------------------------|----------------------|
| 1. „velké“ plastiky,      | tj. < 351 mm výšky   |
| 2. „větší“ plastiky,      | tj. 251—350 mm výšky |
| 3. „standartní“ plastiky, | tj. 121—250 mm výšky |
| 4. „malé“ plastiky,       | tj. 61—120 mm výšky  |
| 5. „miniaturní“ plastiky, | tj. > 60 mm výšky.   |

Podle základních chronologických úseků MMK je pak výšková frekvence sošek následující:

Stupeň	Sošky		„Velké“		„Větší“		„Standartní“		„Malé“		„Miniaturní“	
	ks	%	ks	%	ks	%	ks	%	ks	%	ks	%
Ia	5	4,9	31	30,4	51	50,0	15	14,7	0	0		
Ib	3	4,4	18	26,5	33	48,5	12	17,7	2	2,9		
II	2	10,5	1	5,3	10	52,7	4	21,0	2	10,5		
celkem	10	5,3	50	26,5	94	49,7	31	16,4	4	2,1		

Co se týká rozměrů, největší předpokládané výšky dosahuje torzo z Těšetic-Kyjovic (< 412 mm), několik figur měřilo 386 mm a nejmenší v této kategorii byla hlubokomašůvecká „venuše“ (360 mm). Lze reálně předpokládat, že největší moravské figury dosahovaly výšky přes 40 cm.

„Větších“ figur (v rozpětí 251—350 mm výšky) je v celém moravském souboru 50 změřitelných kusů. Z téže lokality jich pochází až 14 exemplářů (Těšetice-Kyjovice). Některé sošky této skupiny, např. z Dukovan (v = 347) — *tab. 49 : 9*, Křepic (v = 348) — *tab. 7*, Těšetic-Kyjovic (v = 332, 348) — *tab. 35 : 3, 116 : 1*, Znojma-Hradiště (v = 350) *tab. 80 : 4* — a Jaroměřic n/R (v = 341, 344, 344 — *tab. 57 : 3, 73 : 7, 74 : 3* —, jsou jen těsně pod hranicí „velkých“ exemplářů. Navíc např. malované torzo z Křepic svou kvalitou i rozměry nesporně mohlo plnit funkci „velkého“ idolu.

Na většině sídlišť jsou v převaze sošky standartní velikosti 121 až 250 mm výšky). Ve všech časových úsecích se jejich zastoupení pohybuje kolem 50 % všech lidských plastik.

Počet malých sošek (61—120 mm výšky) pak značně klesá (16,4 %) a výskyt miniaturních figurek je vcelku zanedbatelný — v souvislosti s jejich významem, o němž již byla řeč.

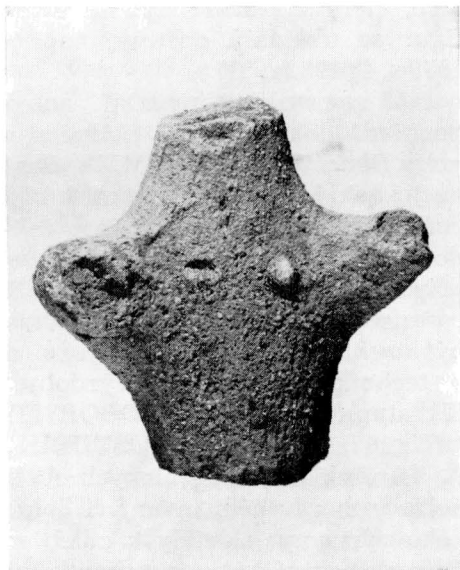
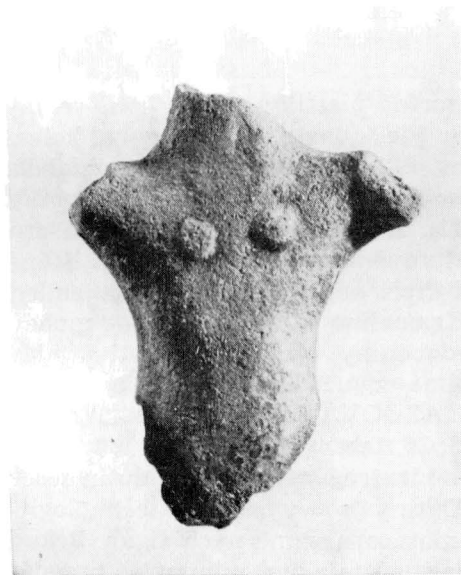
Závěrem chci ještě připojit několik údajů ke konfrontaci velikosti stojících a sedících figur. Nezdá se, že by zvláštní význam sedících sošek byl zdůrazněn i jejich zvětšenými rozměry. Naopak, většina fragmentů ukazuje na poměrně malé míry. Použijeme-li stejných proporcionálních indexů výšky, jako v případě stojící plastiky, dostáváme následující údaje:

Z 8 sedících fragmentárních sošek fáze Ia pouze jediná — *tab. 89 : 2* — patří do skupiny „větších“ plastik (v = 285 mm); ostatní exempláře měly standartní rozměry (v = 130—237 mm). Jediný měřitelný exemplář sedící sošky fáze Ib — *tab. 85 : 1* — spadá opět mezi standartní sošky (v = 161 mm). Ze 3 měřitelných sedících figur II. stupně — *tab. 85 : 2, 108 : 1, 2* — se žádný nevymyká téže kategorii (v = 191, 248, 248 mm). Sedící figury tedy v naprosté většině spadají do „standartní“ velikostní kategorie. Zatím není náznaků existence „velkých“ sedících figur.

### 5.1.11. Technologie výroby lidských sošek

Na jiném místě jsem došel k závěru, že antropomorfní plastika je dílem lidových tvůrců, výsledkem spontánní lidové tvořivosti spojené s ranými formami společenského vědomí neolitických zemědělců (PODBORSKÝ 1983b, 73 n). I dnes se domnívám, že nejde o výrobky řemeslníků, ač takové názory se v literatuře objevují (HAUTMANN 1931, 67; MAJEWSKI 1947; CH. + J.-W. NEUGEBAUER (ed.) 1982, 20). Společenskou vrstvu „řemeslníků“ (např. hrnčírů) v neolitu nelze předpokládat: pro její existenci se nevytvořily základní ekonomické podmínky. Předpokládat lze určitou míru pracovní specializace, která se samozřejmě mohla týkat také výroby keramiky i keramických sošek. Tato specializace však nemohla překročit rámec rodu, resp. jednotlivých „rodin“ sídlištní obcí Nepřipouští to nesmírná variabilita lidských sošek; v celých souborech plastik nenajdeme byť jen 2 jedince totožné natolik, aby bylo možno uvažovat o jejich sériové výrobě, kterou by řemeslná specializace zákonitě plodila. Jen výjimečně dostáváme ke studiu sošky, které prozrazují „ruku“ téhož mistra: jde jmenovitě o 3 figurky ze Střelice I — *tab. 3 : 2, 3, 45 : 2* —, či o některé plastiky hlubokomašúveckého souboru — *tab. 66 : 2, 3*. Ale ani zde to nejsou příklady uniformní série, nýbrž prosté individuální tvorby patrně zručného jedince.

Zatím ojedinělý doklad formy na „lisování“ hlavy plastik s orlím nosem ze Steinberg v Burgenlandsku (HAUTMANN 1931, 67, obr. 2) neopravňuje k zobecnění techniky sériové výroby jednotlivých součástí plastik. Kdyby tomu tak bylo, projevila by se na jednotlivých sídlištních daleko větší uniformita sošek, a to nejen co do tvaru, ale i co do velikosti; velikost idolů však, jak jsem ukázal výše, kolísá ze všeho nejvíce.



Obr. 50. Střelice II — Obr. 51. Jaroměřice n/R.

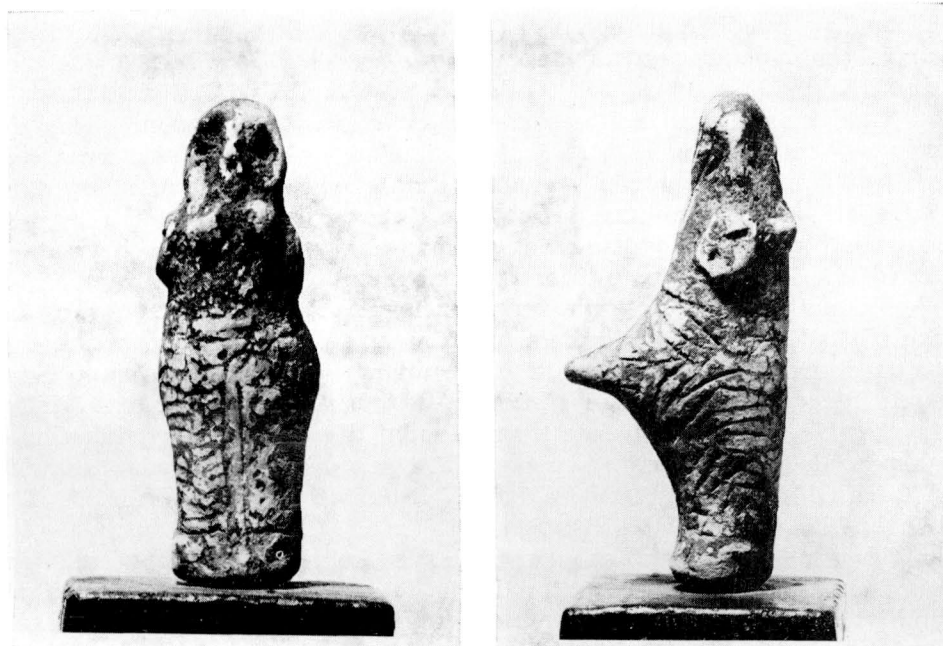
Je ovšem možno připustit, že dovední výrobci, jimž S. VENCL právem přiznává titul „Mistr“ (1983, 98), vynalézali nejen originální pracovní pomůcky, ale i umělecké techniky. Z tohoto hlediska je možno akceptovat i předpoklad, který vyslovil S. FLOREK o technikách vyřezávání v hlíně (FLOREK 1978; VENCL 1983), aniž bychom jej ale zobecňovali.

Jestliže však je lidská plastika dílem širokého spektra lidových tvůrců (otázka žen či mužů zde není rozhodující), jak vysvětlit její základní stylistickou uniformitu? Zcela určitě tu jde o civilizační projev materiální kultury daného lidu, kanonizovaný navíc ideologickým hlediskem. Existovaly jistě i zvykové normy, které se dědily z generace na generaci v souvislosti s obecným vývojem výrobních sil. Takové normy se nepochybně vztahovaly i na výrobu lidské plastiky. V literárních civilizacích existovaly dokonce písemné instrukce ke způsobu modelace hlíněných figurek, k názvosloví, zobrazování rituálních oděvů, symbolů moci apod. (MASSON—SARIANIDI 1973, 86). Obecná tvarová uniformita sošek tedy vyplynula z podvědomého rodového kánonu, který se podařilo překročit jen naprosto výjimečně. Norma tvorby plastik ovšem připouštěla řadu dílčích příspěvků jednotlivých výrobců a detailních odlišností, plynoucích také z individuálního mistrovství.

Při studiu technologie výroby plastik je nutno se zaměřit již na samotnou keramickou hmotu. Jde o to zjistit, zda do keramického těsta přidávali záměrně určité látky, které měly podpořit magickou potenci figury. Často se myslí na příměs obilných zrn. Otisky obilných zrn se objeví tu a tam na balkánské plastice, zvláště v kultuře Gumelnița, a nápadně časté jsou na tripylské plastice. Jak prokázaly rentgenové snímky, zůstaly četné negativy pšeničných zrn i pod povrchem sošek, což dokládá záměrné přidávání zrna do připravovaného keramického těsta (BIBIKOV 1953, 206, 251, obr. 69—72, tab. 77—78). Dalším předpokladem, který si zaslouží být sledován, je mínění H. MAURERA, že do dutin figur se ukládaly obětiny, např. zrní, chlebové těsto apod. (1978, 98; 1979a, 4; 1982a, 81).

V moravském inventáři antropomorfní plastiky jsem zjistil jediný pozitivní doklad otisku obilného zrna: jde o negativ obilky na kolenní nohy figurky ze Střelic (MM v Brně, inv. č. 14.177) — tab. 52 : 4. Zdaleka ne již tak jednoznačný je otisk obilného zrna (?) na tváři hlavičky sošky z Neslovic (NM v Praze, inv. č. 90.371). Záměrné přidávání celých zrn do keramické hmoty plastik se na Moravě nezdá být běžné. Zjištěné případy svědčí spíše pro náhodu. Také čtyři nepravidelně oválné jamky, rozmístěné do kříže na zádech torza z Kramolína — tab. 99 : 2c —, mohou být vykládány nanejvýše jako napodobeniny obilných negativů; jde o techniku „sličkové“ výzdoby, známé z užitkové keramiky MMK II. stupně častěji (PODBORSKÝ—KAZDOVÁ—KOŠTUŘÍK—WEBER 1977, 197, obr. 53 : 35; KOŠTUŘÍK 1973, 36, tab. 1 : 5, 8 : 10).

Ani vkládání organických obětí do záměrně vytvořených dutin sošek nelze v moravském inventáři doložit. Dutiny jsou vysloveně technologického významu; sloužily k odlehčení hmotnosti rozměrných figur. Pokud do nich organická vóta opravdu vkládali, zůstala jen minimální pravděpodobnost, že by při výpalu neshořela.



Obr. 52a, b. Kostelec n/H.

O vlastní technologii hnětení plastik jsem již poměrně podrobně pojednal (PODBORSKÝ 1983b, 73n). Chybí však experimentální ověření dosavadních představ, zkušenosti s vysušováním a výpalem figur, jakož i početnější rentgenologická a mikroskopická pozorování.

Výrobu sošek si lze představit takto:

„Malé“ a „standartní“ exempláře asi tvarovali „z volné ruky“ z jednoho kusu hlíny (srov. též BIBIKOV 1953, 205). Na vymodelovaný základ těla nalepili drobné detaily, provedli povrchovou úpravu a případnou výzdobu. „Větší“ a „velké“ figury sestavovali z jednotlivých částí, které před tím uhnětli samostatně. Stejný způsob modelace sošek byl asi praktikován ve většině balkánských a východoevropských regionů; vysloveně je to konstatováno o plastice vinčanské kultury a to v protikladu proti jednodušší starčevsko-křižské technologii (HÖCKMANN 1968, I, 51). V případě dlouhých štíhlých sošek se uvádí i technika lepení celku ze dvou podélných polovin; v moravském inventáři se tento postup nedá doložit s výjimkou slepování půli nohou a hýždí.

Spojování jednotlivých částí sošek (hlavy s trupem, obou půlek hýždí s nohama, trupu s hýžděmi atd.) se provedlo buď přirozeným spojením měkké hlíny, nebo častěji pomocí čepů — *tab. 23 : 4, 56 : 1, 4, 62 : 3, 78 : 2, 111 : 2*, „vrás“ — *tab. 79 : 1—3, 111 : 3*, či spojovacích kolíků — *tab. 54 : 2, 58 : 4, 59 : 8, 97 : 2, 103 : 2, 111 : 1, 3, 4, 116 : 1, 2*. Dokladů tohoto postupu najdeme v pramenném materiálu značné množství, neboť právě v místech spojů jednotlivých částí docházelo nejčastěji k fragmen-

taci sošek a k odhalení technik původního spojení; v odborné literatuře ostatně tento detail nezůstal nepovšimnut (F. VILDOMEČ 1950, 15, tab. IV : 27; MAURER 1982a, 75, 77; MASSON—SARIANIDI 1973, 53).

Na některých fragmentech lze pozorovat i způsob hnětení jádra figurky — *tab. 3 : 2c, d, 111 : 3e* — a dodatečné zapravování povrchu. Potažení jádra sošky novou vrstvičkou hlíny bylo — po spojení jednotlivých částí — vlastně nutné, neboť bylo třeba zaretušovat spoje a vzniklé nerovnosti povrchu; odprýskaná povrchová vrstva v řadě případů — *tab. 101 : 1, 114 : 4* — tento technologický postup dokládá.

I samotné větší části plastik vyztužoval výrobce dřevěnými tyčinkami. V řadě případů plnily delší tyčinky funkci jak výztuhy, tak funkci spojovací. Dnes zjišťujeme uvnitř hlav, nohou, nejčastěji však trupů úzké tunelovitě, různě orientované dutinky — *tab. 42 : 2—4, 66 : 4c, 112 : 2c, 113 : 3c, 114 : 2c*; jsou pozůstatkem původní dřevěné výztuhy, která výpalem vzala za své. Tento jev popsala a registrovala již řada badatelů (F. VILDOMEČ 1950, 12, 14; SKUTIL 1940, 44; MAREŠOVÁ 1965, 32; FRANZ 1923a, 1n; MAURER 1982a, 77).

Od tunelovitých otvorů uvnitř plastik, které zjistíme obyčejně jen náhodou u fragmentárního materiálu, je nutno odlišit velké dutiny, které vznikly z důvodů odlehčení hmotnosti figur. Duté jsou obyčejně „velké“ a „větší“ plastiky. Existují duté hlavy — *tab. 56 : 3c*, trupy — *tab. 112 : 3c* — a zvláště hýždě, kde jsou buď obě duté půlky modelovány odděleně a pak spojeny — *tab. 2, 7 : c, 32 : 1c, 115 : 1b, 3b* — nebo je sedací partie figury modelována jako jednodílná dutá část — *tab. 35 : 3, 115 : 2*. Zatím přesně nevím, jak uvedené dutiny vznikaly; mohlo se tak stát prostou modelací prsty, nebo „výstavbou“ na „jádro“ z organické hmoty, které potom při výpalu shořelo. Druhým popsaným způsobem vznikaly dutiny plastik vinčanské kultury a gumelnické kultury (HÖCKMANN 1966, 8).

Náročným technologickým úkolem bylo zřejmě napojení plastických paží figur mašúveckého typu. Paže se připojovaly prostým spojením měkké hlíny s polotovarem těla figury; spoje se samozřejmě zapravily. Je pozoruhodné, že kořeny paží většinou zůstaly spojeny s trupem sošek trvale: k odlomení paží došlo až v místech prodloužení tyčinky rukou mimo trup. Modelace sošek s pažemi vztaženými do prostoru mimo figuru je dokladem vrcholného mistrovství neolitických lidových keramiků jižní Moravy.

K technologii výroby plastik patří i jejich případná reutilizace. Dokladů reparací plastik je však velmi málo a tato skutečnost patrně svědčí o jednorázovém používání terakot. V celém souboru plastiky MMK jsem přišel na dva případy reparací: jde o pravou hýždí s nohou ze Střelice (MM v Brně, inv. č. 14.149) — *tab. 113 : 2* —, kde spodek nohy je po odlomení chodidla (?) znovu zabroušen a opravené místo znovu potaženo černou vrstvou hlíny; jiný doklad — druhotné přilepení odlomené hlavy k trupu pomocí černé smoly — *tab. 72 : 3* — uvádí F. VILDOMEČ v případě sošky z Hlubokých Mašúvek III/st. (1950, 14, obr. 3 : 17).

Závěrem ještě k otázce kvality zpracování antropomorfní figurální plastiky:

Obvykle se předpokládá, že existují rozdíly ve zpracování sošek,



Obr. 53. Boskovštejn II — Obr. 54. Kramolín, obj. 52.

zvláště sošek drobných a velkých. V řadě „idolregionů“ se odlišují figurky kvalitně zpracované od špatně vypálených, jen zběžně vymodelovaných z nekvalitní hlíny apod. (BIBIKOV 1953, 206, 220). K. MAJEWSKI (1947; 1948) z kvality sošek vyvozoval dokonce závěry o ostré sociální diferenciaci pozdních tripylských rodů; kvalitně zpracované terakoty měly být podle něho výtvoři specializovaných dílen, pracujících pro rodovou šlechtu, zatímco hrubší figurky měly sloužit prostému lidu. S tímto názorem zřejmě nelze zásadně souhlasit.

Co se týká plastiky MMK, nic nenapovídá ostrým protikladům kvality některých sošek proti jiným. Je přirozené, že zvláště „velké“ idoly, malované exempláře, snad i sedící sošky jsou vypracovány dokonaleji, zatímco drobné, příp. „cvičné“ kusy jsou lepeny neuměle. Důležitou roli tu hrál jistě účel figury i schopnosti jejího tvůrce. Převážná většina plastik MMK je zpracována pouze na průměrné úrovni, některé jsou modelovány i značně povrchně až primitivně. Pouze portrétní plastiky nebo mistrovská díla typu hlubokomašůvecké „venuše“ neso znaky dokonalého zvládnutí materie. Vzhledem ke špatné dochovalosti většiny „velkých“ figur nelze jednoznačně říci, zda tyto dominantní exempláře moravské plastiky nesly také pečeť mistrovského zpracování, či zda i na nich se případ od případu projevíly eventuální menší schopnosti jejich tvůrců.





Obr. 55. Kramolín, obj. 52 — Obr. 56. Lesůňky II.

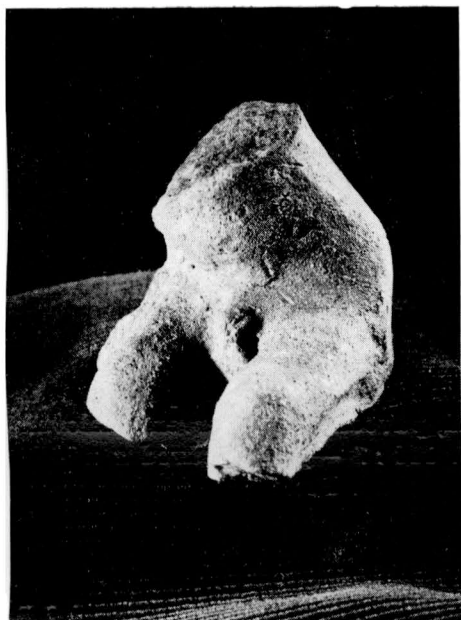
## 5.2. APLIKOVANÁ ANTROPOMORFNÍ PLASTIKA

Aplikovaná antropomorfní plastika má v neolitu střední Evropy značné rozšíření a její tradice jdou až do samých začátků výrobní ekonomiky. Mezi její nejpoutavější motivy patří lidské tváře na nádobách („Kopffgefässe“), které jsou považovány za autochtonní v kultuře s lineární keramikou (HÖCKMANN 1972, 193). Největšího rozšíření dosáhly v želiezovském typu v podobě lidských masek i celých antropomorfních reliéfů (WILLVONSEDER 1940; NEUGEBAUER—SIMPERL 1979, 52n). Jsou však známy i ve skupině Sopot-Bicske (KALICZ—MAKKAY 1972, 95, obr. 7 : 1a, b) s genetickými souvislostmi ke kultuře Vinča B<sub>2</sub> a dostávají se tak i do lengyelské kultury.

Antropomorfní aplikovanou plastiku MMK jsem výše rozdělil do 2 základních skupin: 1. antropomorfní nádoby a 2. jiné aplikované antropomorfní motivy.

### 5.2.1. Antropomorfní nádoby

Antropomorfní nádoby tvoří v neolitu homogenní skupinu památek. Jejich klasifikací se zabývala již řada autorů (R. TICHÝ, O. HÖCKMANN, A. NIŤU, M. LIČKA, J. PAVŮK aj.), často s různým přístupem. Za nejvhodnější považuji třídění M. LIČKY, který rozlišuje 1. vlastní antropomorfní nádoby, tj. nádoby s převažujícími znaky volné plastiky,



Obr. 57. Kramolín, obj. 176 — Obr. 58. Kramolín, obj. 52.

2. nádoby s antropomorfními atributy a 3. nádoby s antropomorfním dekorem (LIČKA—BAREŠ 1979, 87).

Vlastní antropomorfní nádoby se v lengyelské kultuře vlastně nevyskytují; i nádoby tzv. svodínského typu (PAVŮK 1981, 265, obr. 5 : 8) patří spíše k exemplářům s antropomorfními atributy, i když ze všech v úvahu přicházejících tvarů jsou prvé skupině nejbližší. Nejvíce bude tedy v MMK zastoupena druhá skupina, kterou bude nutno ještě dále podrozdělit. Nádoby s antropomorfním dekorem pak jsou poměrně velmi vzácné.

#### 5.2.1.1 ANTROPOMORFNÍ NÁDOBY SVODÍNSKÉHO TYPU

Antropomorfní nádoby svodínského typu analyzoval v nedávné době nejpodrobněji M. LIČKA, který také konstatoval jejich podmíněné omezení na lengyelský okruh (LIČKA—BAREŠ 1979, 91). Základní znaky této keramiky tvoří aplikace ženských ňader na výduti, náznak lidské hlavy v podobě prstencovitého rozšíření na horním konci hrdla a zejména lidské stylizované paže, které vyčnívají po bocích v adoračním gestu. Zakončení paží tvoří obyčejně výrazný prsteneček, který J. PAVŮK vykládá jako symboliku nádoby: paže tudíž vztahuje k nebi symbolickou obětní nádobu (1981b, 42); spíše výjimečně (Jaroměřice n/R.) je paže zakončena stylizací lidské ruky s prsty — *tab. 118 : 3*.

Z moravského prostředí znám dosud celkem 8 fragmentů, které mohou pocházet z antropomorfních nádob svodínského typu:

Jde v první řadě o větší část stěny nádoby s aplikací obou dutých, realisticky modelovaných ženských prsů z Vedrovic I — *tab. 118 : 6*; fragment nese stopy souvislého červeného nátěru na vnější straně. Jde o náhodný nálezy, který nepochybně souvisí se sídlištěm staršího stupně MMK na lokalitě, přesně se však datovat nedá. Ze stejného naleziště pochází další velký dutý, opět realisticky ztvárněný ženský prs, jehož průměr (87 mm) ukazuje, že pochází z mimořádně velké gynekomorfní nádoby — *tab. 118 : 5*. Další 3 exempláře (Těšetice-Kyjovice a Dukovany — *tab. 118 : 1, 2, 4*) jsou menších rozměrů, představují opět (duté i plné) ženské prsy a jsou vesměs dobře datovatelné do fáze Ia MMK. K této fázi se patrně vztahuje také podobný exemplář z Boskovštejna, který cituje K. MAREŠOVÁ (1971, 65, pozn. č. 46), který však z vlastního studia neznám. Posléze z prstické kolekce plastik (fáze Ia) pochází stylizovaná, v pravém úhlu vzhůru obrácená, původně žluto-červeně malovaná paže s miskovitým ukončením — *tab. 118 : 7* —, jejíž původ z nádoby svodínského typu je nanejvýš pravděpodobný. Poslední doklad je kolínkovitě ohnutá lidská paže s dlaní a prsty, která má svislý otvor před ohbím v lokti a která je zřetelně oddělena od stěny nádoby — *tab. 118 : 3*; pochází z jaroměřického souboru a měla by být datována do fáze Ib MMK. Jako s dokladem existence gynekomorfní nádoby svodínského typu s ní počítala již K. MAREŠOVÁ a nově tak činí i M. LIČKA a Z. FARKAŠ (MAREŠOVÁ 1971, 64—65; LIČKA—BAREŠ 1979, 83; FARKAŠ 1984, 16). — Antropomorfní nádoba z Mohelnice, kterou anoncuje J. PAVELČÍK (1982, 278), se vztahuje již spíše ke tvarům bádenského komplexu a proto s ní dále nepracuji.

K celkovému významu, klasifikaci i datování nádob svodínského typu moravské fragmenty mnoho dokladů nepřinášejí. Až na jediný případ (Těšetice-Kyjovice, obj. 4) pocházejí všechny exempláře z náhodných sídlištních nálezů; i přítomnost fragmentu v těšetickém hliníku (obj. 4) není zvláště výmluvným faktem; je i zde pouze dokladem rozptýlení nádoby po sídlišti. Přítomnost zničených hrobů na místě některého z nálezů je málo pravděpodobná.

Jestliže připustíme příslušnost uvedených fragmentů k antropomorfním nádobám svodínského typu, máme také možnost vyslovit se k datování těchto artefaktů. Kromě fáze Ia tu přichází v úvahu i fáze Ib MMK. Datování do fáze Ib je možné v případě obou vedrovických exemplářů a jisté u předmětu z Jaroměřic n/R. Z toho plyne, že výroba nádob svodínského typu byla běžná po celý starší stupeň MMK. Je možné, že životnost těchto nádob rostla, resp. se prodlužovala směrem od východu k západu. Slovenské nálezy (Nitrianský Hrádok, Svodín) by byly patrně nejstarší, ale již na Moravě je jejich chronologie posunuta o fázi výše. Stejně je tomu v Čechách, kde se příslušné torzo objevilo v jámě č. VI/30 v Buštěhradě spolu s mladou vypíchanou keramikou (tremolový vpich, lengyelským vlivem zasažený pohár: LIČKA—BAREŠ 1979, 70n, obr. XX až XXII), datovanou do fáze VK IVb (ZÁPOTOCKÁ 1970, 7—8; VÁVRA 1981, 43) či do první poloviny mladého stupně VK (LIČKA—BAREŠ 1979, 96). Jde tedy o dobu prvních průniků lidu s malovanou keramikou do Čech, tj. nejpravděpodobněji o fázi Ib MMK.

### 5.2.1.2 JINÉ ANTROPOMORFNÍ NÁDOBY

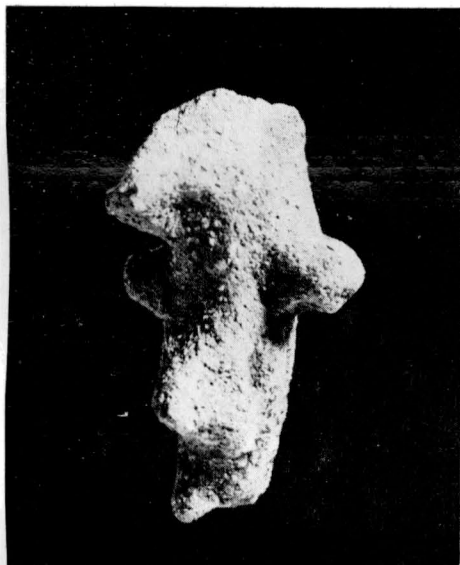
K. MAREŠOVÁ konstatovala ve své analýze moravské neolitické aplikované antropomorfní plastiky zásadní rozdíl mezi starším a mladším neolitem: zatímco v době lineární keramiky se objeví častěji aplikovaná lidská ruka (součást figur držících obětní nádobu: jde tudíž o specifický druh antropomorfní plastiky, v této studii neregistrovaný), v prostředí s malovanou keramikou byla aplikována téměř výhradně lidská noha (MAREŠOVÁ 1971, 64). Tento jev je v mladším neolitu v oblastech jihovýchodoevropských kultur s malovanou keramikou rozšířen obecně.

Již J. NEUSTUPNÝ se podrobně zabýval skupinou mladoneolitických plastik v podobě lidské nohy a rozlišil v ní 3 varianty (1936, 86n):

1. nádoby u nichž lidské nohy mají funkci držadla;
2. nádoby u nichž lidské nohy mají funkci podstavce;
3. samostatné pohárky ve tvaru lidské nohy.

J. NEUSTUPNÝ také konstatoval potíž vyplývající z torzovitosti dochovalého inventáře, že totiž často nelze jednotlivé skupiny od sebe exaktně odlišit (1936, 99), neboť jsou známy povětšinou jen spodky nohou. Z uvedeného faktu, který mohu z vlastního studia potvrdit, usuzuji na primaritě pohárků ve tvaru lidské nohy v kultuře s MMK; nádoby s držadly v podobě lidské nohy z moravského prostředí nejsou známy vůbec a o druhé variantě bude řeč v subkapitole 5.2.2.

Samostatné pohárky v podobě lidské nohy se vyskytují v průběhu celého vývoje MMK. V několika případech jsou známy dokonce celistvé (rekonstruované) pohárky: Střelice I — *tab. 119 : 8*, Střelice II/st.<sup>11</sup> (J. NEUSTUPNÝ 1936, 96, obr. 11) a Hluboké Mašůvky III/st. (uloženo ve VM



Obr. 59. Boskovštejn III — Obr. 60. Střelice II.

v Boskovštejně). Ale také několik dalších zlomků (Střelice I — *tab. 119 : 3, 4, 6*,<sup>12</sup> Vedrovice-Zábrdovice I — *tab. 119 : 7*, Těšetice-Kyjovice — *tab. 120 : 6*, Kramolín — *tab. 120 : 7*, Jezeřany-Maršovice — *tab. 123 : 6*) s výraznou dutinou, sahající značně hluboko až k chodidlu celého tvaru, dává dobrý důvod k názoru, že jde o spodky pohárků v podobě lidské nohy.

Pohárky v podobě lidské nohy, resp. boty, se vyskytují v pravěku střední Evropy i později, zvláště v době popelnicových polí a v době halštatské, kdy se v celém systému společenského vědomí objeví více reminiscencí na neolitickou nadstavbu.

V několika případech fragmentů lidských chodidel a zejména pokud jde o menší tvary — *tab. 119 : 1, 2, 5, 120 : 1, 4* — může jít i o podstavu (podstavec) některé jiné kompozice s antropomorfními atributy, např. o nádobku s lidskýma nohama (VLADÁR 1979, 46, obr. 24), stoleček, křesílko apod. (viz dále sub 5.2.2.).

Z 18 celých i fragmentárních exemplářů předpokládaných pohárků v podobě lidské nohy jsou 4 kusy malované a 1 kus zdobený jemnou rytou ornamentací — *tab. 120 : 2* —, snad napodobením stažení nohy nad chodidlem šňůrou. Originální je malování vícenásobných horizontálních černých vlnitých linií na celistvém (rekonstruovaném) pohárku ze Střelice I — *tab. 119 : 8*; tato ornamentace nemá přímé obdoby v běžné keramické malbě. Jinak jsou registrovány i zbytky červeného nátěru a v případě těšetického a zábrdovického exemplářů i žluto-červená a žluto-červeno-černá polychromie — *tab. 120 : 6, 119 : 7*. V řadě případů jsou žlábký, zářezy nebo rýhami naznačeny na špičce chodidla prsty a plastickými výčnělky také kotníky.

Pokud posuzujeme zpodobení lidské nohy z výtvarného hlediska je třeba konstatovat, že vesměs tu nebyl uplatněn realistický výraz: přibližný tvar živé předlohy zachovávají ještě tak chodidla; tvar lýtka je již zcela přizpůsoben účelu, tj. je směrem k ústí nádoby neúměrně rozšířený.

Zcela originální je trojitý gynekomorfní pohár na spojených lidských nohách (v 160 mm), rekonstruovaný F. VILDOMCEM z mnoha střepů z velké jámy č. 10 z mladšího sídlištního horizontu (IIa MMK) z Hlubokých Mašůvek — *tab. 122 : 3* — (F. VILDOMEK 1946, 28, obr. 2; MAREŠOVÁ 1971, 64, *tab. XX : 1*). Představuje dvě spojené lidské nohy s naznačenými prsty, modelované v elegantním hráněném stylu. Holeně jsou duté a přecházejí nahore ve 3 spojené nádoby bez dna, z nichž každá má tvar ne nepodobný ženskému prsu s výraznými polokulovitými výčnělky. Pohár byl původně červeně natřený a bíle malovaný; stopy bílé barvy se však dochovaly jen velmi spoře.

<sup>11</sup> J. NEUSTUPNÝ (l. c.) uvádí nádobku z polohy „Klobouček“ (III) u Střelice, podle autentického záznamu F. VILDOMCE na předmětu samém však by mělo jít o polohu „Sklep“, starší horizont (II/st.).

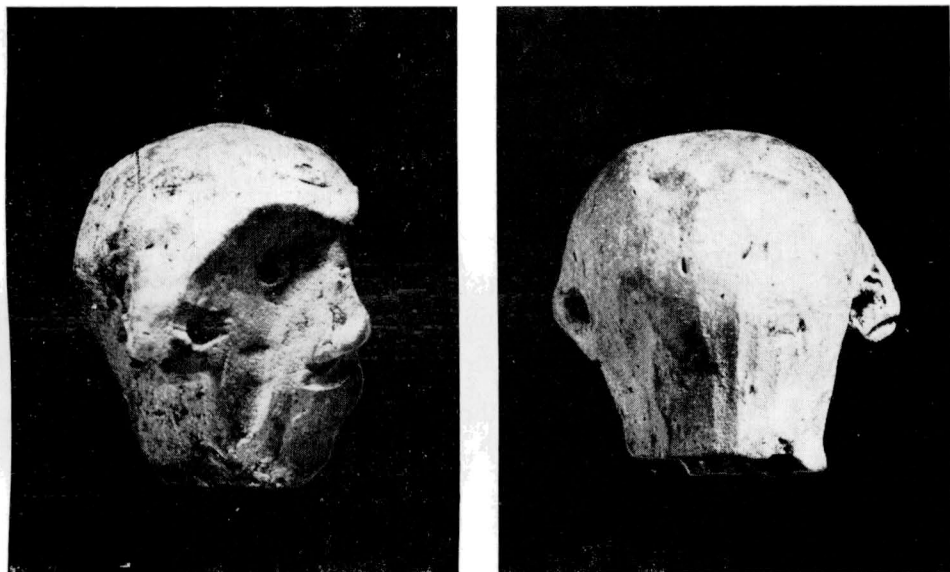
<sup>12</sup> J. NEUSTUPNÝ (1936, 96, obr. 12) uvádí část pohárku — *tab. 119 : 6* — z polohy „Klobouček“ u Střelice (III), podle autentického zápisu na exempláři samotném však jde o polohu „Bukovina“ (I).

### 5.2.1.3. NÁDOBY S ANTROPOMORFNÍM DEKOREM<sup>13</sup>

Z Moravy není znám žádný doklad existence nádoby se zobrazením lidské tváře („Kopfgefäß“), jaký pochází z dolnorakouského Eggendorf am Walde (MAURER 1982a, 93, obr. 39). Jednotlivě se však objeví různé jiné typy nádob s antropomorfním dekorem, buď malovaným nebo vhloubeným či naznačeným plasticky.

Jediný malovaný antropomorfní motiv na nádobě (míse) MMK publikoval J. SKUTIL ze Střelice (1940, tab. 42 : 8). Šlo o větší okrajový střepek mísy fáze Ia s plošnou malbou lidské figury. Předmět však dnes není ve sbírkách Moravského muzea v Brně identifikovatelný.

Výjimečný vhloubený antropomorfní dekor se nachází na unikátní střelické váze (Střelice II/ml., tj. MMK IIa), popsané podrobně sub 6.4. Na horní části kuželovité výdutě štíhlé vázy jsou tečkováním provedeny v horizontálním pruhu 4 lidské (3 mužské a 1 ženská) postavy s ozdobnými vzorci kosočtverců ve volných mezípolích (F. VILDOMEK 1940a; BÖHM 1941, tab. 16; KOŠTUŘÍK 1973, tab. 4 : 18; POBORSKÝ—KAZDOVÁ—KOŠTUŘÍK—WEBER 1977, tab. 35 : 11). Technika výzdoby je v tomto případě vhloubená; nejde však o klasický vpich, jak vysloveně konstatoval již nálezce unikátu, nýbrž o prosté tečkování se zbytky bílé barvy, která ulpěla v některých tečkách. F. VILDOMEK (1940a, 6) použil této techniky k důkazu o tom, že skutečná vypíchaná keramika se mladší MMK nedožila.



Obr. 61a, b. Hluboké Mašůvky/ml.

<sup>13</sup> Do skupiny nádob s antropomorfním dekorem patří ve smyslu použitého třídění také „antropomorfní putny“ typu Velké Kostořany, které uvedla do literatury V. NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ (1966, 234n, tab. 20); z Moravy reprezentuje tento typ nádob mlado lengyelský exemplář ze Seloutek (CERVINKA 1908, 84, obr. 62). Antropomorfní znaky těchto puten (2 výčnělky symbolizující ženskou hrud) jsou však poměrně málo průkazné a od skutečných antropomorfních nádob jsou již značně vzdáleny.

Ze stejného časového horizontu ze Střelic II pochází doklad další nádoby (mísy?) s antropomorfním dekorem — *tab. 121 : 2*. Jde o část okraje silnostěnné nádoby, z jejíž vnitřní stěny zřetelně vystupují stylizovaná ženská ňadra; nad nimi vybíhá okraj nádoby v podobě lidské hrudi s rameny do krku s ulomenou hlavou a po stranách jsou švy po odlomených rukách, vzpínajících se původně asi do výšky.

Určitou analogii posledně popsaného artefaktu tvoří část ploché tlustostěnné nádoby (opět mísy?) z Křepic I — *tab. 121 : 1*. Jde o výběžek ze stěny nádoby v podobě ženské hrudi se širokým krkem, ulomenou hlavou a s kořeny dolů ohnutých paží. Datování tohoto exempláře je nejisté, nejspíše spadá do II. stupně MMK.

Stylizovaný antropomorfní motiv, provedený typickou vhloubenou technikou pozdní MMK — technikou „slzičkové“ výzdoby, najdeme ještě na neúplném pohárku z Palliardiho cihelny v Těšeticích (PALLIARDI 1896, *tab. IV : 9*; PODBORSKÝ—VILDOMEK 1972, *tab. XI : 8*; KOŠTUŘÍK 1973, *tab. 8 : 10*). Pochází z volného náleзовého prostředí pozdní fáze II. stupně MMK (PODBORSKÝ 1971).

Posledním velmi neurčitým případem je střep se „stylizovanou figurální výzdobou“, pocházející údajně z jam s MMK u Křižanovic (MAREŠOVÁ 1965, II, 77); nález jsem však neidentifikoval.

### 5.2.2. Jiné antropomorfní motivy

Variabilita této skupiny památek odráží poměrně časté využívání antropomorfních motivů jako funkčních nebo ozdobných částí různých keramických předmětů. Řadím sem různotvaré artefakty stylizované do podoby některé části lidského těla (hlava, noha, falus apod.), ať samostatné, nebo častěji tvořící součást jiné kompozice.

Příkladem nádob s vysloveně dekoračními antropomorfními atributy jsou mísy se čtyřcípým okrajem, na němž každý cíp je ukončen stylizovanou lidskou hlavou. Nejznámějším příkladem je sigilátová mísa z Hlubokých Mašůvek III/ml. (PODBORSKÝ—VILDOMEK 1972, *tab. G : 4*), jejíž cípy vybíhají v lidské hlavy s obličejem maskovitého typu. Uvedený exemplář má obdobu ve zlomcích z téhož naleziště (ulož. VM Boskovštejn) a v části další podobné mísy z Kravska, kterou získal J. HRBEK (MAREŠOVÁ 1965, II, 77); z mladšího sídlištního horizontu v Hlubokých Mašůvkách III pochází pak podobná cípatá mísa, kde lidské masky nahrazují čistě stylizované kulovité hlavice (KOŠTUŘÍK 1973, *tab. 7 : 7*); fragment podobné mísy je znám ještě ze Ctidružic (PODBORSKÝ 1970b, *tab. H : 1*; KOŠTUŘÍK 1983b, 137, obr. 1 : 10).

Lidské obličejové masky na mašůveckých mísách hledí šikmo vzhůru a mají tudíž nejen stejný výraz, ale i totožnou orientaci jako maska na tváři hlubokomašůvecké „venuše“ — *tab. 93*. Maskovité tváře tohoto typu jsou zastoupeny ve volné plastice z Hlubokých Mašůvek III/ml. několikrát; zatím se neobjevily na jiných moravských lokalitách. Objeví se však v různých balkánských regionech počínaje Bulharskem a nejsou neznámé ani v tripylské kultuře. Patrně bude možno vypracovat i časový



Obr. 62. Hluboké Mašůvky/ml — Obr. 63. Hluboké Mašůvky/ml.

horizont jejich rozšíření: půjde o raně eneolitickou fázi Vinča D<sub>1</sub>—Sopot III—Lengyel II — MMK IIa (srov. GIMBUTAS 1972, 123n, přísl. obr.), jíž by zhruba odpovídal také pozdní tripylský stupeň (Kolodážnoje — tab. II : 3; srov. PASSEK 1949, obr. 90 : 2).

Vcelku jen ojediněle se v moravském inventáři MMK vyskytnou fragmenty pokličky s antropomorfním držadlem; ve srovnání s tvary se zoomorfní rukojetí, kterých je poměrně hodně (srov. sub 6.3.), znám pouze 2 exempláře s rukojetí s lidskými znaky. Jde především o předmět z Těšetic-Kyjovic, obj. 4 — tab. 109 : 3; poměrně plochý kužel vlastního těla pokličky nese držadlo v podobě sedící lidské postavy, z níž se dochovala jen sedací část a neúplné dolní končetiny; pravděpodobný původní vzhled předmětu ukazuje obr. 3a na tab. 109. — Druhý případ reprezentuje větší část držadla v podobě standartizované hrudi lidské sošky, pocházející z Hlubokých Mašůvek III/ml. — tab. III : 1; držadlo se směrem dolů plynule rozšiřuje tak, aby vlastní plášť pokličky dosáhl zhruba kruhového tvaru. Držadlo je vespod — stejně jako v těšeticském případě — protnuto příčným kruhovým otvorem tak, jak to bývá často i v případě pokliček se zoomorfní rukojetí. — Jinou pokličku s „lidskou maskou“ s naznačenýma očima, nosem a ušima uvádí z Brna-Maloměřic K. MAREŠOVÁ (1965, II, 18); má pocházet z jámy prokopané roku 1931 E. VODIČKOU. Exemplář však již v 60. letech nebyl identifikovatelný a sám jsem jej ve sbírkách Moravského muzea rovněž nezjistil.

Keramických pokliček s antropomorfní rukojetí je vesměs velmi málo i v ostatních regionech neolitické figurální plastiky v Evropě. Je-



jich výskyt je prozatím spíše náhodný a proto není možno rozvíjet úvahy o jejich vzájemných souvislostech. Je pozoruhodné, že v Potisí, kde keramické pokličky se zoomorfní rukojeti mají — podobně jako v MMK — dlouhou tradici, se ještě ve skupině Hunyadihalom objeví exemplář s antropomorfním držadlem: jde o fragment z Tiszafüred-Majoros — *tab. III : 3* — s aplikací lidských, zvláště sexuálních znaků na rukojeti (KALICZ 1980a, 62, obr. 7).

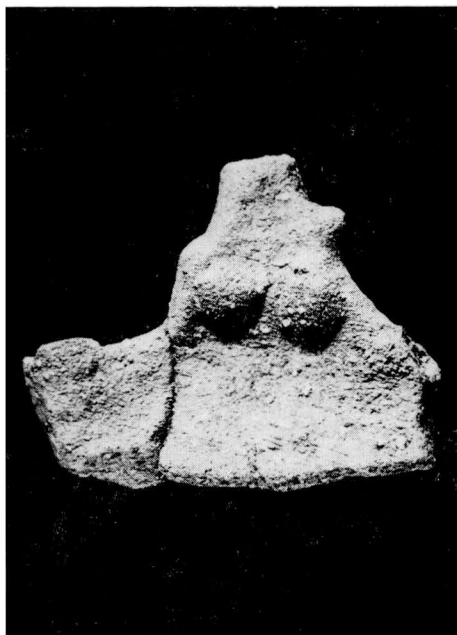
Jedinečný je dále tvar rukojeti velké naběračky (?) ze Ctidružic, který má na svrchní straně nad sebou dva stylizované útvary podoby mezikruží, jež připomínají abstrakt ženských prsů — *tab. 121 : 3*. Taková interpretace, na niž usuzoval kdysi již I. L. ČERVINKA a v poněkud jiné konkretizaci také F. VILDOMEČ (1929, 34, *tab. X : 10*), je tím pravděpodobnější, že na zadní straně držadla je vhloubená stylizace lidské páteře. Jde tu asi o doklad nastupující silné schematizace antropomorfních motivů ve fázi IIB MMK, která se vzápětí silně prosadí ve vlastním eneolitu.

Dosud jedinečný je plochý keramický terč se 4 lidskými chodidly, od nichž jsou odlomeny původně vzhůru jdoucí nohy, které nesly horní část celé kompozice (patrně obřadní nádobku) — *tab. 110 : 3*; předmět sám pochází z Troubelic a tamním volným nálezovým prostředím je také datován do pozdní fáze (IIB—c?) MMK.

Stejným unikátem je drobná fragmentární závěsná (?) ozdoba, případně držadlo pokličky nebo součást nádoby s antropomorfními atributy (?) z Kramolína — *tab. 109 : 2* —, která předvádí dvě stylizované proti sobě sedící lidské (ženskou a mužskou) postavy. Názor, že kompozice představuje koitus (KOŠTUŘÍK 1976, 109), je patrně správný. Předmět by se tak řadil k nepočetným eurasijským neolitickým výtvorům, interpretovaným jako zobrazení „božské svatby“.

Obsažnou skupinu památek tvoří posléze jednotlivé lidské nohy různého typu, které evidentně netvořily součást samostatné lidské plastiky, nýbrž sloužily jako nožky jiných keramických tvarů, např. stolečků, sedaček, třínožek atd., nebo i běžných nádob. Často jde o větší kusy, které již svými rozměry odporují představě, že by mohlo jít o součást samostatné lidské figury. Nedochovala se, žel, žádná celistvá ukázka takového předpokládaného exempláře, ale při vynalézavosti a výtvarné fantazii lidových tvůrců moravského neolitu si ji lze snadno rekonstruovat. Jednotlivé shromážděné ukázky mají tyto podoby:

1. Realisticky zpodobená lidská noha i s chodidlem je instruktivně předvedena exemplářem z Prstic — *tab. 122 : 4*; pochází ze stolečku, či třínohého „oltáře“. Vlastní noha od kolena po spodek ( $v \approx 140$  mm) představuje podstavu, kolenovité ohnutí přechází do vlastního plató stolečku; celek není exaktně rekonstruovatelný. — Poněkud neobvyklý je tvar menší nožky z bývalé GROSSOVY sbírky (bez uvedení naleziště), který má koleno vytočené o  $90^\circ$  ze směru chodidla — *tab. 123 : 1*; nožka pochází nade vši pochybnost z 3—4nohého stolečku. — V řadě případů — *tab. 123 : 2, 5, 7, 8* — však se dochovaly jen spodky nohou s lidskými chodidly, s plastickým vyznačením kotníků, příp. s jinou výzdobou včetně malování. V takovém případě nelze říci z jakého skutečného tvaru nožka



Obr. 64. Těšetice-Kyjovice, obj. 4 — Obr. 65. Střelice II/ml.

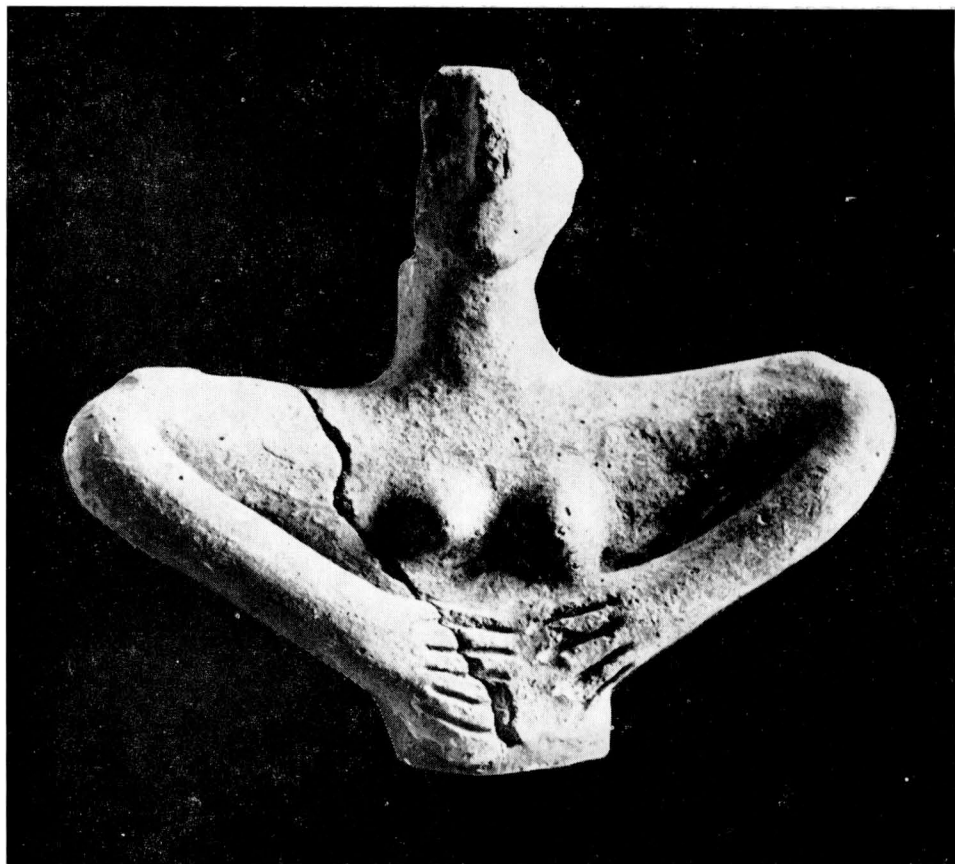
pochází. Zcela vyloučit nelze ani příslušnost některých tvarů — např. *tab. 123 : 8* — k původní samostatné lidské figuře větších a velkých rozměrů.

2. Zatím ojedinělá je deskovitá noha se stylizací lidského chodidla ze Střelice — *tab. 122 : 2*. Jde o obdobu prostých deskovitých podstav mís, známých z obsahu MMK, ale tentokrát s výraznou antropomorfní stylizací. Nezdá se, že by tento předmět pocházel ze skutečné misky na nožkách; spíše asi půjde opět o jednu z podstav „trůnu“ (křesílka), jejichž zlomky jsou v MMK poměrně časté.

3. V několika případech se v pramenném fondu MMK objevily masivní podstavy v podobě „sloní nohy“. Jde obvykle o hrubší fragmenty s rozšířeným chodidlem s důlky po obvodu, které opravdu připomíná sloní nohu — *tab. 123 : 3, 4*.

4. Zvláštní jsou dva dosud známé exempláře chodidel lidské (?) nohy z Jaroměřic n/R — *tab. 120 : 5* — a z Těšetice-Kyjovic, obj. 214 — *tab. 122 : 1*. Jde opět o velmi masivní zlomky, kde stylizace chodidla přechází již do tvaru zvířecí tlapy. Předměty jistě také sloužily jako podstavce jiných keramických tvarů.

V inventáři našich muzeí se najde i několik hliněných tyčinkovitých předmětů ukončených na jedné straně zaoblením (případně hranou), na druhé straně s lomem, který svědčí o původní souvislosti s jiným keramickým útvarem — *tab. III : 7—12*. Tyto předměty bývají obvykle označovány jako hliněné faly a bývá dovozováno, že představují mužský princip v jinak převažující ženské plastice. Jsou názory, že byly modelo-



Obr. 66. Údolí Mesara (Faistos), Kréta. Podle St. Alexiou a kol.

vány jako „pars pro toto“ (MAREŠOVÁ 1971, 63), připojovány k nějaké podložce apod. Ve skutečnosti je tento výklad poněkud přísný. Mnohé z dostupných exemplářů tvarově dané představě ani nevyhovují. Domnělý falus z Koberžic (PROCHÁZKA 1909, 188; SKUTIL 1940, tab. 35 : 3 dole) je spíše otřelou zvířecí plastikou a také artefakty uváděné z Dolního Rakouska (MAURER 1982a, obr. 38 : 1, 3, 37 : 1—4) jsou nepřesvědčivé; v řadě případů jde dokonce evidentně o hliněné korále s podélným otvorem pro navlečení na šňůru. V určitých jednotlivých případech však o modely falů jít vskutku může — tab. III : 7, 9, 12. Podélně protknutý exemplář, uváděný F. VILDOMCEM (1929, 17, obr. 5 : 7, tab. V : 26) ze Střelice III (současné uložení předmětu se mi nepodařilo zjistit), je z předmětů přicházejících v úvahu, interpretovatelný jako falus nejreálněji.

### 5.3. DOKLADY KAMENNÉ SKULPTURY LIDU S MMK?

Moravská neolitická figurální plastika je téměř výlučně keramická. Dosud není znám výskyt kostěných či parohových řezb a existence dřevěných

sošek, podle S. VENCLA velmi pravděpodobná (1983, 96), je neprokazatelná. Znalost kamenné skulptury zůstává pro moravské prostředí zatím hypotetická. V celém obsáhlém inventáři památek s MMK se mi podařilo zjistit pouze 4 předměty, které by mohly být považovány za doklad pokusů o vytvoření kamenné antropomorfní figury. Těmto předmětům je věnován následující dodatek.

1. Ve sbírkách Moravského muzea v Brně (inv. č. 41.695) je uložena část obroušeného trupu antropomorfního vzhledu, vyrobeného z tmavě hnědého pískovce, pocházející ze Ctidružic. Jde o předmět respektující tvary keramických plastik střelického typu; zachován je krátký tupý pahýl pravé paže, zatímco levý protějšek je zřejmě odražený. Uražena je patrně také hlava a celý spodek počínaje dolní částí hrudníku — *tab. 110 : 6*. Na předpokládané přední straně hrudi je v místě levého prsu hlubší otvor ( $\varnothing$  7 mm; hl 6 mm), protějšek naznačen není. Na zádech předmětu je větší vybroušená plocha; doch. v 39; doch. š 54; tl 28.

2. Ve sbírkách Národního muzea v Praze (inv. č. 80.455) je uložena spolu s dalším inventářem kultury s lineární a malovanou keramikou část plochého lidského idolu, vyrobeného ze světle šedého pískovce. Materiál získal J. HRBEK v trati „Horní polouďelí“ v Plenkovicích, okr. Znojmo. Povrch předmětu je značně poškozený, nedochovala se hlava ani paže, ale i tak je zřejmé, že šlo o plošně vybroušený předmět s náznakem oblin lidského těla; dochoval se též zbytek pravého prsu — *tab. 110 : 4*; doch. v 57; doch. š 50; tl 11. — Přesné kulturní zařazení figurky není — vzhledem k náleзовým okolnostem (srov. archiv ArÚ ČSAV v Brně, čj. 3655/60) — možné.

3. Z inventáře osady v Těšeticích-Kyjovicích pochází z výplně příkopu (61.C.3, 4e/II) část pravé hýždě antropomorfní plastiky (?), vyrobené z šedého pískovce. Artefakt je, žel, silně fragmentární — *tab. 110 : 5* —, takže jeho původní tvar nelze ani přibližně rekonstruovat. Mohlo jít případně i o část sedící skulptury; doch. š 32; doch. tl 59.

4. Z příkopu v Těšeticích-Kyjovicích (61.C.11g/KB 1) pochází rovněž opracovaná nepravidelná koule *tab. 110 : 7* —, vyrobená ze světle šedého pískovce, snad polotovar lidské sošky;  $\varnothing$  35 × 33.

Uvedené 4 předměty tvoří prozatímní náznak existence lidské kamenné plastiky lidu s MMK. Poměrně přesvědčivý je artefakt ze Ctidružic, tvarově věrohodný je i plenkovický idol, nejméně vypovídacích schopností má kamenná koule z Těšetic-Kyjovic.

Ctidružické torzo má obdobu v jednom z fragmentárních kamenných idolů z Ostopovic, okr. Brno-venkov, nalezených v jámě jevišovické kultury (J. NEUSTUPNÝ 1956, 14, *tab. III : 2*). Tato skutečnost ukazuje na jedné straně na věrohodnost morfologické klasifikace ctidružického předmětu, na druhé straně by mohla zpochybňovat jeho zařazení do MMK, zvláště když J. PALLIARDI ani F. VILDOMEK nikde tento artefakt nezmiňují.

Zatím tedy nelze činit konečné závěry o výskytu kamenné plastiky na Moravě. Spíše jde o upozornění na možnost její existence. Znalost kamenné plastiky ve střední Evropě je ostatně dnes již prokázána od staršího neolitu, zvláště novějším nálezem pískovcové býčí hlavy z Eilsleben v NDR (KAUFMANN 1979, 112, obr. 3; 1981, 133, obr. 2 : 1). Nejsou tudíž moravské fragmenty tak nepravděpodobné, jak by se mohlo na první pohled zdát, zvláště když kamenná plastika je jen o málo později známa též z moravského eneolitu (SKUTIL 1940, 55—56, *tab. 44 : 1*; J. NEUSTUPNÝ 1956; E. + J. NEUSTUPNÝ 1960, 137).

